

Л.С. СОКОЛОВА

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для учнів другого року навчання з предмету
«Українська та зарубіжна музичні літератури»
музичного відділення мистецьких шкіл

Харків – 2019

УДК 78
С59

Рекомендовано Методичною Радою Обласного навчально-методичного центру підвищення кваліфікації працівників культосвітніх закладів за умови апробації на власному педагогічному досвіді (Протокол Методичної ради ОНМЦПК від 26.04.2019 р. № 1)

Автор-укладач: Соколова Лідія Сергіївна, кандидат мистецтвознавства, викладач музично-теоретичних дисциплін КПСМНЗ «Дитяча музична школа № 11», м. Харків

Рецензенти:

Александрова О. О.: доктор мистецтвознавства, завідувач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР, доцент;
Лупандіна М. Б.: викладач-методист, голова ПЦК «Музична література» Харківського музичного училища ім. Б.М. Лятошинського;

Сінченко Н. В.: заступник директора з навчально-виховної роботи, старший викладач ПЦК «Теорія музики» ОКЗ «Северодонецький коледж культури і мистецтв ім. Сергія Прокоф'єва»;
Аксьонова О. Ю.: викладач вищої категорії музично-теоретичних дисциплін Сумського вищого училища мистецтв і культури ім. Д.С.Бортнянського;

Бібік Л. В.: завідувач відділом музично-теоретичних дисциплін КПСМНЗ «Дитяча музична школа № 11», Харків

С59 Українська народна музична творчість : навч. посібник / уряд.
Л. С. Соколова. — Харків : Друкарня МАДРИД, 2019. 126 с.
ISBN 978-617-7683-95-6

Навчальний посібник «Українська народна музична творчість» укладено відповідно до Програми «Українська та зарубіжна музичні літератури» для музичної школи, музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу (школи естетичного виховання): Початковий курс, розділ V. Українська народна музична творчість (Київ, 2008). Рекомендований для другого року вивчення предмету «Українська та зарубіжна музичні літератури» та орієнтований для спільної роботи учнів та викладачів.

УДК 78

ISBN 978-617-7683-95-6

© Соколова Л. С., 2019

© Друкарня МАДРИД, 2019

ПЕРЕДМОВА

Актуальність. На сучасному історичному та культурному етапі метою предмету музичної літератури в початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладах є комплексне культурно-естетичне виховання учнів з впровадженням методів інтегративного навчання, що передбачає широке використання міжпредметних зв'язків з різних областей науки і мистецтв. Особливе значення в рамках цієї дисципліни набуває вивчення курсу української народної музичної творчості. Його завданням є формування духовного та музичного досвіду дітей, їх національної свідомості, любові до рідного краю та шанування його історичного минулого.

Навчальний посібник «Українська народна музична творчість» укладено відповідно до Програми «Українська та зарубіжна музичні літератури» для музичної школи, музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу (школи естетичного виховання): Початковий курс, розділ V. Українська народна музична творчість (Київ, 2008) та відповідає її головним завданням та рекомендаціям [27].

Навчальний посібник рекомендований для другого року вивчення предмету «Українська та зарубіжна музичні літератури» та орієнтований для спільної роботи учнів та викладачів.

В його основу покладені видатні праці вчених минулого та сучасного музикознавства та фольклористики А. Іваницького [8; 9], М. Гордійчука [10], А. Гуменюка [5], К. Квітки [11], Ф. Колесси [13; 14], С. Лісецького [17] та інших. Матеріали представлених праць систематизовані відповідно до програми та адаптовані до вікових особливостей учнів.

Посібник містить багато наочного ілюстративного матеріалу (картини художників минулого та сучасності; розділ позакласного читання «Дивовижний світ українського народу»; епіграфи до кожного уроку на матеріалі уривків з українських народних пісень, літературних творів та цитат відомих поетів та письменників), який сприяє розкриттю творчого потенціалу учнів, їх

всесторонньому освітньому розвитку, а також – міжпредметній інтеграції, яка є однією із пріоритетних завдань сучасної музичної педагогіки.

За тематичним матеріалом даного навчального посібника укладений Робочий зошит «Українська народна музична творчість», який поєднує в собі функції опорного конспекту та практикуму для закріплення навчального матеріалу та форму контролю знань учнів.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА

Навчальний посібник складається з основної частини, яка поділяється на окремі розділи та додатків.

I. «Українська народна музична творчість» – основний розділ, який містить викладення навчального матеріалу, що розподіляється на теми згідно з рекомендаціями навчальної програми [27].

З метою закріплення та перевірки засвоєного навчального матеріалу після кожної теми розміщений розділ «Завдання та питання», які складаються за принципом від простих (базових), заснованих на перевірці фактологічних та понятійно-термінологічних знань учнів, до більш складних, що потребують активізації їх пам'яті, життєвого досвіду, логічного та асоціативного мислення, а також посилення на виконання завдань з Робочого зошита.

Розділ «Творча майстерня» вміщує завдання, що націлені на самостійну роботу учнів та потребують творчого підходу для їх виконання.

II. Орієнтовний варіант письмової перевірки знань з курсу «Українська народна музична творчість» – це розділ для контролю знань учнів, який складається з тестів, письмових, практичних та творчих завдань.

III. Словник – це розділ, в якому пояснюються основні поняття та терміни, що викладені в тексті.

IV. Список використаної літератури.

V. Список використаного ілюстративного матеріалу.

Додатки представлені двома розділами:

Додаток I. «Дивовижний світ українського народу» – розділ, який містить додатковий наочний матеріал, націлений на позакласне самостійне вивчення, мета якого розширити знання учнів з історії, культури, традицій та звичаїв українського народу. Він умовно поділений на 2 розділи: «Чарівна скринька» – легенди та міфи українського народу та «Народна скринька» – обряди та звичаї українського народу.

Додаток II – це розділ з відповідями на письмову перевірку знань з курсу «Українська народна музична творчість», який допоможе викладачу швидко зорієнтуватися в критеріях оцінювання знань учнів.

ЗМІСТ

ОСНОВНА ЧАСТИНА

I. Українська народна музична творчість.		
1. Українська народна музична творчість. Музика авторська і музика народна	7	
2. Український обрядовий фольклор		
2.1. Календарно-обрядовий фольклор. Пісні зимового циклу	11	
2.2. Театралізовані дійства та сценки. Вертеп. «Коза». «Маланка»	19	
2.3. Пісні весняного циклу. Веснянки. Русальні пісні.....	23	
2.4. Пісні літнього циклу. Купальські пісні. Петрівчані пісні.....	31	
2.5. Жнива і жнивварські обряди.....	36	
3. Родинно-обрядовий фольклор		
3.1. Колискові пісні. Голосіння.....	40	
3.2. Весільний обряд і весільні пісні	43	
4. Необрядовий фольклор.		
4.1. Дитячий фольклор. Жартівливі пісні	49	
5. Український героїчний епос.		
5.1. Історичні пісні	56	
5.2. Думи.....	63	
6. Ліричні пісні. Балади	68	
7. Українські народні музичні інструменти та інструментальна музика	75	
8. «Троїсті музики». Танці і танцювальні пісні.....	82	
9. Пісні літературного походження. Державний гімн України	87	
II. Орієнтовний варіант письмової перевірки знань з курсу «Українська народна музична творчість».....		94
III. Словник		100
IV. Список використаної літератури.....		107
V. Список використаного ілюстративного матеріалу		111
ДОДАТКИ		
Додаток I. «Дивовижний світ українського народу»		
«Чарівна скринька»		
Легенда про українську пісню	117	
Перун (міф)	118	
«Народна скринька»		
Парубочка «Меланка»	119	
Свято Івана Купала	121	
Весільні вінки	122	
Додаток II. Відповіді до письмової перевірки знань з курсу «Українська народна музична творчість».....		124

1. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ. МУЗИКА АВТОРСЬКА І МУЗИКА НАРОДНА

Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава.

О. Довженко¹.

Людина в усі часи свого існування через творчість прагнула передати свої почуття і свою історію. Через неї народ відображав усе своє життя, боротьбу з ворогами та силами природи, героїчні подвиги та господарські турботи простих людей, радощі та скорботу, надії і мрії, добро і зло, любов до рідної землі.

Усі види мистецтва (проза, поезія, музика, театр, танець та інше) починають свій життєвий шлях з народної творчості.

Інша, більш поширена назва народної творчості – це **фольклор**.

Фольклор (від англ. *folk-lore* – «народна мудрість») – це художня колективна творча діяльність народу, яка зберегла в собі його знання про життя, природу, світогляд, давні традиції, уявлення та переживання.

Термін «фольклор» уперше використав у 1846 році англійський археолог *Вільям Томс*.

Особливе місце в українській творчості займає народна пісня.

Ми не можемо представити собі жодну подію в житті людини, яка б могла обійтися без пісні. Етнографами було нараховано близько 200 тисяч українських народних пісень. Жодна нація не має такої кількості пісень, скільки створив український народ.

(1) М. Тимченко. Співуча Україна

Своє героїчне минуле народ переказував у міфах, епічних билинах, легендах, оспівував у думах та історичних піснях. На Новий рік та Різдво діти з дорослими виконували колядки та щедрівки. Під час зустрічі весни, збору врожаю людину також супроводжувала пісня. На весіллях завжди звучала пісня

¹ Довженко О. П. Твори в 5-ти томах. Київ: Дніпро, 1965. Т. 4. С. 21.

з веселими танцями, інструментальними награваннями та жартами. Свої внутрішні почуття людина оспівувала у ліричних піснях.

У сиву давнину спів пісні та гра на музичному інструменті не записувалися нотами, а передавалися усно з вуст в уста. За багато століть народні пісні переспівувались та змінювались, набуваючи рис колективної творчості. Кожен з виконавців доповнював та видозмінював пісні, збагачуючи їх зміст. У різних місцевостях одна й та ж пісня перероблялася неоднаково, і тому виникали її варіанти (видозміни).

Показовою рисою народних творів є особливість їх виконання, яка носить назву **автентичного**.

***Автентичне виконавство** (від лат. *authenticus* – «справжній») – це такий різновид виконавства, який пов'язаний з максимально точним відтворенням звучання музики у тому вигляді, в якому він існує в народному середовищі і виконується самими носіями фольклору.*

Щоб відтворити манеру народного виконання, музиканти здійснюють експедиції по селах та записують давні народні пісні, шукаючи носіїв народних традицій.

Якщо народна пісня жила в усній традиції народу, видозмінювалася і не мала певного автора, то в професійній музиці завжди є автор – композитор. Він пише інструментальну музику або звертається до поетичного тексту поета, коли пише вокальний твір. Але буває, коли і сам композитор є автором віршів. Часто композитори звертаються до обробки народної музики, створюючи на матеріалі музичного фольклору власні твори.

***Обробка** – це видозмінення музичного твору шляхом використання різноманітних засобів музичної виразності.*

Порівняльна таблиця народної та авторської пісні:

НАРОДНА ПІСНЯ	АВТОРСЬКА ПІСНЯ
слова та музика не мають автора, це колективний твір народу	слова та музика написана конкретними авторами
в різних регіонах є свої варіанти нотного та поетичного тексту пісні	пісня має незмінний фіксований нотний та поетичний текст
виконавці можуть доповнювати народний твір, збагачуючи його зміст	авторський текст не може видозмінюватися при виконанні

Порівняйте два варіанти веснянки «А вже весна»¹, записаної від різних виконавців:

Варіант I:

Софія Москальська

Moderato

А вже вес - на, а вже крас - на, із стріх во - да кап - ле,
із стріх во - да кап - ле, да із стріх во - да кап - ле.

Варіант II:

Петро Євтушенко

Andante

А вже вес - на, а вже крас - на, із стріх во - да ка - па,
із стріх во - да ка - па, із стріх во - да ка - па.

Чи відрізняється в піснях мелодія та поетичний текст, де саме і на скільки?

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії / уряд. та ред. А. І. Іваницького. Київ : ІМФЕ НАН УКРАЇНИ, 2005. Ч. 1. С. 67.

Висновок:

Народна пісня – поетичний твір усної народної музичної колективної творчості.

Авторська пісня – твір, створений конкретними авторами (композитором та поетом) для подальшого виконання.

Усі великі композитори з особливою увагою ставилися до народної пісні, знаходячи в ній джерело для творчого натхнення. У багатьох творах українських композиторів ми чуємо інтонації народних пісень, відчуваємо ритми народних танців.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке фольклор?
2. Дати визначення поняттю «народна пісня».
3. У чому полягає різниця між народною та авторською піснями?
4. Назвати відомі народні та авторські пісні.
5. Пояснити цитату видатного українського письменника та режисера О. Довженко: «Українська пісня – це бездонна душа українського народу, це його слава».
6. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 1).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

1. Підготувати та виконати на уроці улюблену народну та авторську пісні, а також підібрати до них ілюстрації (музичний супровід – за бажанням).
2. Відкрити «Чарівну скриньку», прочитати легенду про українську пісню (сторінка 117) та написати твір-роздум про значення української пісні у вашому житті.

УКРАЇНСЬКИЙ ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР

2. КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР

2.1. ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

*По цьому дому, по веселому, чи дозволите колядувати,
Колядувати, дім звеселяти, дім звеселяти, дітей збудити,
Христа славити?!¹*

Український народ має безліч пісень, які виконуються у певну пору року та пов'язані з землеробським календарем. Вже прадавні люди звернули увагу на існування чотирьох сонячних фаз – два рівнодення (22 березня, 22 вересня) і два сонцестояння (22 червня, 22 грудня); на пробудження природи весною та її осіннє завмирання.

*Пісні, які співають в певну пору року та супроводжують землеробські роботи, мають назву **календарно-обрядові пісні**.*

***Обряд** – символічна церемонія, яка виконується в строго визначеному порядку.*

Календарно-обрядові пісні виникли ще в прадавні часи. Наші предки не вміли пояснити різних явищ природи, а тому вважали, що дощ, грім, вітер, сонце є живими істотами-богами, від яких залежить їх життя й добробут². Своїм богам вони давали імена. Так, наприклад, Сварог – бог неба і небесного вогню; Перун – бог грому і блискавок; Коляда – бог зими; Ярило – бог весняного сонця; Купала – бог літнього сонця та інші. Таким чином, календарно-обрядові пісні мали певне магичне значення: здобути прихильність богів, отримати від них допомогу в посіві і зборі врожаю. Яким було уявлення слов'ян про Всесвіт, ми дізнаємося з *міфів* – старовинних легенд про походження Всесвіту і людини, про подвиги богів і героїв.

До календарно-обрядових пісень зимового циклу належать *колядки* та *щедрівки*. Колядки виконувалися в період великих свят – з Різдва 25 грудня (7 січня за новим стилем) до Водохрещі 6 (19) січня. Щедрівки співали під

¹ Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. I. С. 60.

² Таке вірування прадавніх слов'ян у надприродні сили навколишнього світу називається язичництво.

«старий» Новий рік у Щедрий вечір (свято Василя Великого) напередодні 1 (14) січня. Також є ще один жанр новорічної пісні – *засівалка*. Вона співається вже на «старий» Новий рік (свято Василя Великого) 14 січня, коли хлопці засівають зерном хати сусідів та родичів, співаючи пісні.

Колядки (від лат. *calendae* – «календи» (перший день кожного місяця у стародавньому Римі або *kalandai* – від назви Нового року у Візантії)) – величальні пісні, які виконуються в ніч перед Різдом.

Щедрівки – величальні українські обрядові пісні, які виконуються під «старий» Новий рік у Щедрий вечір (свято святого Василя).

ЦІКАВО: У давніх слов'ян Новий рік починався не з зимовими святами, а **весною**, з пробудженням природи. Тільки у **1700** році за наказом **Петра I** дату початку Нового року було перенесено на **1 січня**.

Найдавніші колядки пов'язані з зимовим поворотом сонця на літо, яке називали святом *Коляди* (21 грудня). Вважалося, що сонце з'їдав злий *Корочун*. Богиня Коляда народжувала молоде Сонце – *Божича*. Язичники співали пісні про Сонце, Місяць і зорі, прославляли Коляду (колядували), вшановували кожен з 12 місяців у році, готуючи 12 страв. У найдавніших колядках є архаїчний (прадавній) мотив створення світу птахами: три голуби спускаються на дно моря за піском, з якого постане земля¹:

Коли не було з нащада² світа,
Подуй же, подуй, Господи,
Із святим духом по землі.
Тогди не било³ неба, ні землі,
А но лем било синоє⁴ море,
А серед моря зелений явір.
А на явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як Світ сновати⁵.

(2) О. Вернега. «Ой як то ще було із нащада світа»

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів : Накладом фонду «Учитесь, брати мої», 1938. Ч. 1-4. С. 202

² Не било з нащада – з початку не було.

³ Тогди не било – тоді не було.

⁴ А но лем било синоє – а тільки було синє.

⁵ Текст пісні подається у скороченні.

У виконанні колядок та щедрівок брали участь діти, підлітки та дорослі. Як тільки на небі сходила зоря, колядники заходили на подвір'я, будили господаря і співали його родині величальні пісні. Перед співом колядники запитували благословення колядувати та ім'я того, кого їм належить величати: «На кого співать?» або: «Кому колядувать?».

В залежності від того, кому адресована пісня, різнилася тематика колядок та щедрівок. Так, пісні, адресовані *господарю*, пов'язані з побажанням достатку, врожаю та здоров'я. У піснях для *господині* оспівані мотиви домашнього побуту, виховання дітей тощо. У *парубоцьких* колядках величається син господаря, зображений богатирем, воїном або мисливцем. У піснях для *дівчини* величають її красу, бажають сімейного щастя.

Починає співати один колядник, а потім його підхоплюють інші учасники. Доспівавши, усі гуртом вигукують: «Добрий вечір!». До складу колядників (4-10 осіб) входять «береза» або «отаман» (заспівач, староста), «міхоноша» (збирач подарунків), танцюристи та співаки.

В основу мелодики стародавніх колядок та щедрівок були покладені невеличкі поспівки у діапазоні секунди і терції.

ЩЕДРИК¹

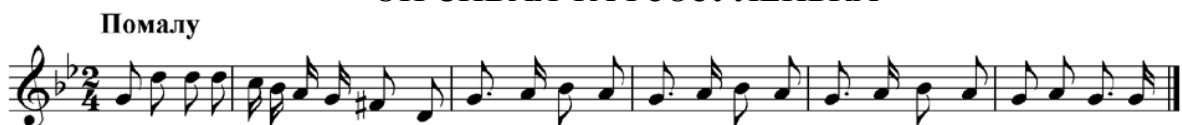

Щедрик, щедрик, щедрівочка,	А ягнички народились.
Прилетіла ластівочка,	В тебе товар весь хороший,
Стала собі щебетати,	Будеш мати мірку грошей.
Господаря викликати:	Хоч не гроші, то полова,
– Вийди, вийди, господарю,	В тебе жінка чорноброва.
Подивися на кошару,	Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Там овечки покотились,	Прилетіла ластівочка.

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову / упоряд. Г. Ганзбург; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. Харків : Фоліо, 2002. С. 260.

У щедрівці «Ой, сивая та і зозуленька» дуже яскраво відображаються вірування прадавніх слов'ян, пов'язаних з обожнюванням природних явищ. Колядники звертаються до господаря та його родини, називаючи їх *ясним місяцем* (господар), *красним сонцем* (його дружина), *дрібними зірочками*¹ (їх дітки). Для зображення цього сонця колядники носили з собою «різдвяну зірку». Пісня (період) складається з двох частин: перша – стрибок на квінту з поступовим заповненням; друга – повторення поспівки в діапазоні терції.

ОЙ СИВАЯ ТА І ЗОЗУЛЕНЬКА²

Ой си-ва-я та і зо-зу-лень-ка. Щед-рий ве-чір, доб-рий ве-чір, доб-рим лю-дям на здо-ро-в'я.
Ой, сивая та і зозуленька В тій церковці три віконця.

Приспів: У першому — ясен місяць.

Щедрий вечір, добрий вечір! У другому — красне сонце.

*Добрим людям на здоров'я!*³ У третьому — дрібні зірки.

Усі сади та і облітала. Ясен місяць — пан господар.

А в одному та і не бувала. Красне сонце — жона його.

А в тім саду три церковці, Дрібні зірки — його дітки.

Щедрівки мають певну будову: 5+5 («Ой, сивая та і зозуленька»), та 4+4 («Щедрик»). Вони співаються у швидкому темпі; мають просту поспівку, що повторюється або варіюється. Щедрівки різноманітні за музичною будовою. Крім простих, є складні з розвиненою ритмікою та мелодикою. В основі пісні «Ой здрастуй» – примхлива ритміка (синкопи, перемінний розмір, мелізми). Виконується вона *респонсорно* (діалогом між солістом та хором).

ОЙ ЗДРАСТУЙ, ЗДРАСТУЙ, ПАНЕ ДЯДЕЧКУ⁴

¹ Такі яскраві образні словосполучення в художній літературі називаються епітети.

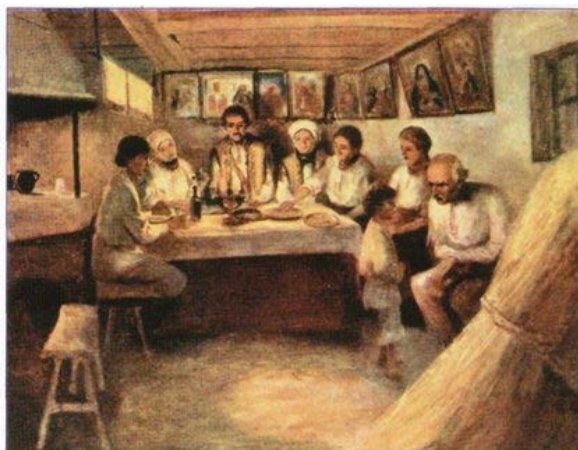
² Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 268.

³ Приспів співається після кожного рядка.

⁴ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 107.

З появою християнства почали святкувати *Різдво Ісуса Христа*.

Виникли нові *релігійні колядки* з біблійно-християнським змістом. Головні святкові події розгортаються під час *Святого вечора* напередодні Різдва. На Святвечір готували вечерю з 12 страв (перша кутя та 11 пісних страв) за числом 12 апостолів.

(3) Я. Пстрак «Святий вечір»

Як тільки на небосхилі з'являлася перша передвечірня зірка, всією родиною сідали за стіл вечеряти. Вважалося, що саме в цей час усі душі померлих родичів повинні прийти до оселі, а тому звільняли для них місця на лавах та ставили для них посуд. Після святкової вечері прийнято було відносити кутю хрещеним батькам.

Після цього починалися різдвяні колядування з «зіркою» на Сході України та з вертепом – на Заході.

Традиційним українським різдвяним обрядом є також урочисте внесення господарем додому *Дідуха*. Це останній сніп, зібраний під час жнив – символ доброго врожаю на наступний рік. Входячи додому, господар скидає шапку та вітається з господинею:

– «Дай, Боже, здоров'я!»

– Помагай Біг¹, – відповідає господиня, – а що несеш?

– Злато, щоб увесь рік ми жили багато! – говорить господар, зупиняючись посеред хати. Тут він хреститься і, звертаючись до родини, віншує²:– Віншую вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим Вечором, щоб ви

(4) Ю. Крайківський.
Святвечірний дідух

в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались – від ста літ до ста літ, поки нам Пан Біг назначить вік! Повіншувавши, господар підносить «дідуха»

¹ Біг – Бог.

² Віншує – вітає.

високо над столом і ставить на покуті під образами» [2, с. 49]. Дідух перебував у домі до «старого» Нового року або до Водохреща.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ^{1,2}

Урочисто *Приспів*

Доб-рий ве-чір то - бі, па - не гос-по - да - рю! Ра - дуй - ся!
Ой ра - дуй - ся, зем - ле, Син Бо - жий на - ро - див - ся!
Добрий вечір тобі, пане господарю.

The musical score consists of two staves. The first staff is in G major, 3/4 time, and the second staff is in D minor, 3/4 time. The lyrics are written below the notes.

Приспів:

*Радуйся! Ой радуйся, земле, Син Божий народився!*³

Застеляйте столи та все килимами,

Та кладіть калачі з ярої пшениці.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості:

А що перший празник – Рождество Христове,

А що другий празник – святого Василя,

А що третій празник – святе Водохреща.

ПО ВСЬОМУ СВІТУ СТАЛА НОВИНА⁴

(Обробка К. Стеценко)

По всьо-му сві - ту ста-ла но-ви - на: Ді - ва Ма - рі - я Си-на ро-ди-
ла. Сі-ном при-тру-си-ла, в яс-лах по-ло-жи-ла Гос-под - ньо-го Си - на.

The musical score consists of two staves. The first staff is in G major, 2/4 time, and the second staff is in D minor, 2/4 time. The lyrics are written below the notes.

1. По всьому світу стала новина: Діва Марія Сина родила.

Сіном притрусила, в яслах положила Господнього Сина.

2. Діва Марія Бога просила: – В що ж би я Сина свого сповила?

Ти, небесний Царю, пришли мені дари, цього дому господарю.

¹ Нова радість стала : збірка колядок та щедрівок для дітей / упоряд. та передмова І. Малковича. Київ : «Веселка», 1991. С. 15

² Транспонування з соль-мінору в ре-мінор – Л.С.

³ Приспів співається після кожного рядка.

⁴ «По всьому світу стала новина» в обробці Кирила Стеценко. URL: <https://parafia.org.ua/piece/po-vsomu-svitu-2/scores/> (дата звернення: 03.05.2018).

3. Зійшли янголи з неба до землі, принесли дари Діві Марії:

Три свічі воскові, ще й ризи шовкові Ісусові Христові.

4. Осіяла зізда з неба до землі, і зійшли янголи к Діві Марії.

Поють Божі пісні Господній Невісті, радості приносять.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Які пісні називаються календарно-обрядовими? Як вони з'явилися?
2. Перелічити різновиди колядок?
3. Хто бере участь у виконанні обрядових зимових пісень?
4. Як проходить виконання колядок та щедрівок?
5. Чи брали ви участь у колядуванні та щедруванні? Розказати, як проходив цей обряд.
6. Як проходить святкування Різдва у вашій родині?
7. Розказати, орієнтуючись на ілюстрації, які обрядові дії відбуваються на Святий вечір, якими піснями можна їх супроводжувати?

(5) Ю. Немировська
Різдвяний натюрморт

(6) Т. Філь. Колядки

(7) В. Проців. Свята вечеря

8. До яких відомих пісень можна віднести ці картини?

(8) В. Петров-Кирилов. Різдво

(9) Ю. Крайківський
«Застеляйте
столи та все килимами».

9. Вивчити пісні: «Ой, сивая та і зозуленька», «Щедрик», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «По всьому світу стала новина», охарактеризувати їх музичні особливості.

10. Виконати завдання в робочому зашиті (Тема 2).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Відкрити «Чарівну скриньку» та прочитати міф про Перуна (сторінка 118).

Які ще слов'янські боги там згадуються? Перелічити їх.

2.2. ТЕАТРАЛІЗОВАНІ ДІЙСТВА ТА СЦЕНКИ.

ВЕРТЕП. «КОЗА». «МАЛАНКА».

*Де коза ходить,
Там жито родить,
А де не бува,
Жито виляга¹*

Зимові пісні завжди супроводжували улюблені театральні вистави українського народу – Вертеп, «Коза», «Маланка».

В Україні був поширений народний ляльковий театр – **вертеп**, який ставили під час Різдва.

***Вертеп** – (з давньоруської – «печера») – старовинний пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні та світські (переважно жартівливі) п'єси на Різдво.*

Народний ляльковий театр представляв собою двоповерховий дерев'яний ящик, що нагадує сценічний майданчик. На верхньому поверсі відбувалася **I дія**, що пов'язана з євангельськими подіями народження та життя Ісуса Христа. **Головними героями I дії** були Діва Марія, Ісусик, Йосип, Цар Ірод, Янголи, Пастухи. Вистава супроводжувалася співом кантів та колядок.

*(10) Скринька
Сокиринської
вертепної драми*

II дія («світська») відбувалася на першому поверсі.

Її **дійові персонажі** – Дід, Баба, Запорожець, Красуня,

Москаль, попи, корчмарі та інші. Події II частини супроводжувалися співом жартівливих пісень та жвавими танцями. Популярною піснею II дії була «Ой, під вишнею».

Вертепна драма не записувалася, а розповсюджувалася усно. Виконавцями вертепу були мандрівні дяки та студенти Києво-Могилянської академії.

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 203.

Ще зранку маленькі дітки ходили до родичів з привітальними віршами, щоб сповістити усіх про народження Христа. А ввечері неодружена молодь носила по хатах вертеп. До складу учасників вертепу входили ватажок «Береза» (хлопець, який знав більше за всіх колядок), «міхоноша», «кінь», «ведмідь», «цап», музиканти, танцюристи та інші. Зараз популярними є «живі» вертепи, героями яких виступають не ляльки, а люди.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА¹

Дуже мелодійно, урочисто

Но - ва ра - дість ста - ла, я - ка не - бу ва - ла:
над вер - те - пом звіз - да яс - на сві - ту за - сі - я - ла.

Нова радість стала, яка не бувала:

Над вертепом звізда ясна світу засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,

Як чоловік, пеленами убого повився.

Пастушки з ягнятком перед тим дитятком

На колінця припадають, царя-Бога прославляють.

Славим, тебе, царю, небесний владарю,

Даруй літа щасливії цього дому господарю.

Цього дому господарю і його родині,

Даруй долю, верни волю нашій неньці Україні!

Через тиждень після Різдва напередодні «старого» Нового Року починалося святкування **Щедрого вечора**, або **Маланки (Меланки, Меланії)**. Назва «Щедрий вечір» пов'язана з тим, що на вечерю було прийнято готувати «щедрі» м'ясні страви, а назва «Меланка» – з днем святої Меланії, який за церковним та юліанським календарем припадав на 31 грудня (13 січня за новим стилем).

¹ Нова радість стала : збірка колядок та щедрівок для дітей. С. 22.

Маланка (Меланка), або Щедрий вечір – це українське народне і церковне свято, вечір напередодні «старого» Нового року або святого Василя Великого (14 січня), а також новорічна театральна вистава.

За давньою традицією роль головного обрядового персонажу кумедної сценки «Маланка» грав хлопець (іноді дівчина), перевдягнений у жіночий костюм. Незмінними учасниками цієї вистави також були Василь (дівчина, убрана в хлопця), Дід-поводир з Козою, Чорт, Ведмідь, Циган, Циганка, Журавель та інші, ролі яких також виконували парубки. Меланка зображувала господиню, яка все робить незграбно: б'є посуд, миє піч водою, а лави підмазує глиною, підмітає сміття від порога до середини хати тощо.

(11) Т. Зеленченко. Меланка

Також на Щедрий вечір полюбляли «водити» Козу. Головний персонаж – парубок, перевдягнений козою (вивернутий кожух і дерев'яний макет голови кози). Крім центральної маски, в ній діяло багато побутових персонажів: Дід, Баба, Лікар, Кіт, Жандарм, Єврей, Торговець, Циган, Турок, Гончар, Юрист та інші.

Щедрувальники заходять до хати господаря. Усі учасники співають пісню «Коза». Дід заводить Козу. З того моменту, як Дід «вдарив» Козу и вона «померла», починаються гумористичні діалоги. Торговець хоче купити Козу, Дід торгується. З'являється Лікар, який «виліковує» Козу, і вона «оживає». Вистава закінчується загальним танцем та співом. Центральним моментом ритуального дійства є саме танець Кози, її «вмирання» і «воскресіння», що символізували собою циклічний круговорот часу, прощання зі старим роком та зустріч нового.

Водіння «Кози» – святкове жартівливе театралізоване дійство, яке розігрується в Щедрий вечір та символізує собою циклічний круговорот часу, прощання зі старим роком та зустріч нового.

КОЗА¹

Швидко

1. Го-го-го, коза, го-го-го, сірая,
го-го-го, білая,
Ой розходися, розвеселися
По сьому дому, по веселому!	Втрелили Козу в правеє вушко,
В правеє вушко, в саме сердечко.
5 Пуць! Коза впала, нежива стала.
А Міхоноша бере дудочку,
Надима Козі тай у жилочку!
2. Де коза ходить – там жито родить,
А де не буває – там вилягає.	6. Надулась жила – Коза ожила!
3. Де коза ногою – там жито копою,
Де коза рогом – там жито стогом.	Тай пішла Коза, та стрибаючи,
Та гасаючи,
4. А в Михайлівці всі хлопці-стрільці:	Своїх діточок та шукаючи.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Які події відбуваються у різдвяному вертепі?
2. Що таке «Маланка»?
3. Хто входить до складу цієї вистави?
4. Який сюжет новорічної вистави «Коза» і яке її символічне значення?
5. Вивчити пісні «Нова радість стала», «Коза».
6. Виконати завдання з робочого зошиту (Тема 3).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Відкрити «Народну скриньку» (сторінка 119) та прочитати, як проходила новорічна вистава «Меланка».

Підібрати до прочитаного матеріалу ілюстрації та зробити презентацію на наступному уроці.

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 203-204.

2.3. ПІСНІ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ. ВЕСНЯНКИ. РУСАЛЬНІ ПІСНІ.

*Ой весна, весна да весняночка.
Де твоя дочка да паняночка?
А в саду, саду, садочку
Шие милому сорочку¹.*

У прадавніх слов'ян новий рік починався саме весною з відродженням навколишньої природи і з пробудженням землі від зимового сну, з першою оранкою і сівбою. Початок весни у людей супроводжувався шануванням богині весни та кохання *Лади* – 22 березня (день весняного рівнодення) та бога весняного сонця *Ярила*. Весняні обряди мали багатогранне значення: магічно-релігійне (здобрення богів), землеробське (початок сівби), родинне (вибір пари для майбутнього весілля) та поминальне (шанування предків).

Прихід весни після зими люди розуміли як боротьбу двох сил – холоду й тепла. Щоб допомогти весні подолати свою супротивницю, вони спалювали або топили в річці солом'яне опудало зими, носили зображення сонця, водили хороводи, співали веснянки. Весняні обряди тривали до Зелених свят (8 червня).

(12) Т. Зеленченко.
Зустріч зими та весни

Весняні пісні – це старовинні календарно-обрядові пісні, в яких оспівується початок весни, майбутнє кохання, наближення весняних польових робіт, надії на добрий врожай.

Різні назви весняних пісень пов'язані з регіоном їх побутування. Наприклад, назви «гаївка», «ягівка» розповсюджені на Галичині, і співаються тільки на Великодні свята. А «веснянки» побутують на Волині, Поділлі та Наддніпрянщині, і співаються від Благовіщення цілу весну. Найпоширеніша

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 32.

назва веснянок – «*гагілка*» (з давньослов'янської «глаголати», говорити). Виконувалися весняні пісні переважно дівчатами.

Заклички мали «закликати» весну й добрий урожай. Гукання «гу-у-у!» з підвищенням тону в кінці вигуку, якими закінчувались ці пісні, мали заклиально-магічний характер. Виконувалися заклички дітьми або дівчатами на пагорбі, на деревах або на галявині. Діти запрошували Весну скоріше повернутися, зверталися до птахів – помічників весни, до самої Весни або до її дочки-весняночки з проханням повернути тепло.

Спів заличок супроводжувався театралізованою грою – підкиданням до неба фігурок птахів у вигляді печива або глиняних іграшок, імітуванням голосів птахів тощо. Коли хтось бачив навесні ластівку вперше, кидав їй услід жменю землі й промовляв: «На тобі, ластівко, на гніздо!» для того, щоб весна прийшла скоріше.

(13) Жайворонки з тіста.
с. Михайлівка, Луганська обл.

В основі мелодії заличок покладено багатократне повторення поспівок в об'ємі тетраорду та заличної інтонації квати.

ВИЙДИ, ВИЙДИ, СОНЕЧКО¹

Allegretto

Вий - ди, вий - ди, со - неч - ко, на по - по - ве по - леч - ко,
там ді - ти гра - ють - ся, те - бе до - жи - да - ють - ся.

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ²

Велично

Бла-го-сло-ви, ма-ти, Вес-ну за-кли-ка-ти, Зи-му про-во-жа-ти!
Вес-ну за-кли-ка-ти,

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 160.

² Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку восковою. С. 242.

Весняні танці та ігри:

Хороводи – один з найдавніших видів народного танцювального мистецтва. Розташування колом, рух кола за сонцем походить від магічно-заклинальних дій давніх землеробів, якими намагалися вплинути на природу. Найстарішими за походженням є хороводно-ігрові пісні землеробської тематики, де учасники імітували оранку, засів, визрівання та збір врожаю.

У пісні «**А ми просо сіяли**» виконавці (дівчата або діти) утворюють два ряди або гурти, які стають обличчям один проти одного та співають по черзі *антифонним* (діалогічним, почерговим) співом: *запитання-відповідь*. Один учасник перебігає з першого ряду до другого, і гра починається знову, поки всі учасники не перейдуть до другого ряду.

А МИ ПРОСО СІЯЛИ¹

Швидко

1. А ми про-со сі - я - ли, сі - я - ли, ой дід-ла-до сі - я - ли, сі - я - ли.

2. А ми про-со ви - топ-чем, ви-топ-чем, ой дід-ла-до ви - топ-чем ви-топ-чем.

1– А ми просо сіяли, сіяли,

Ой дід-ладо, сіяли, сіяли.

2– А ми просо витопчем, витопчем.

Ой дід-ладо, витопчем, витопчем.

1– А чим же вам витоптять, витоптять,

Ой дід-ладо, витоптять, витоптять?

2– А ми коней випустим, випустим,

Ой дід-ладо, випустим, випустим.

1– А ми коней переймем, переймем.

Ой дід-ладо, переймем, переймем.

2 А чим же вам перейнять, перейнять,

Ой дід-ладо, перейнять, перейнять?

1– Ми шовковим поводом, поводом,

Ой дід-ладо, поводом, поводом.

2– А ми коней викупим, викупим,

Ой дід-ладо, викупим, викупим.

Шум – це магічна весняна пісня-гра дівчат, якою «будили» Шумлячого (ліс), щоб він розвивався в зелені, набирився сили, приносив радість і відганяв усе лихе. Всі учасники беруться за руки і стають в одну лінію. Остання пара підносить з'єднані руки догори, утворивши «ворота». Перший учасник, ведучи

¹ Лісецький С. Українська музична література : підруч. для IV класу ДМШ. Київ : Музична Україна, 1980. С. 12-13.

за собою інших, проходить через «ворота». Кожен танцюючий перекручується під своєю правою рукою, а лівою рукою утворює «ворота» з наступним партнером. Потім Шума починають «розплітати», повторюючи дії у зворотному напрямку.

ОЙ, ШУМ ХОДИТЬ, ПО ВОДІ БРОДИТЬ¹

Moderato

Ой, шум хо дить, по во-ді бро-дить, що вло - ви - ла, доч - ці шу - би не спра -
 10 а шу - ми - ха ри - бу ло - вить те й про - пи - ла,
 ви - ла. Чи - кай, до - ню, до - су - бо - ти Су - бо - та ми - на - є, а чо - біт не - ма - є.
 куп - лю шу - бу ще й чо - бо - ти. де - сь мо - я ма - ти у корш - мі гу - ля - є.

«Подоляночка» – це весняна обрядова пісня-гра. «Подоляночка», яка знаходиться в живому колі, утвореному з інших дівчат, імітує процес відродження природи. Узавшись за руки, діти ходять по колу, всередині якого стоїть Подоляночка і рухами відтворює все, про що співається. У кінці пісні вона обирає когось із кола замість себе, і гра починається спочатку.

ПОДОЛЯНОЧКА²

Помірно

Де - сь тут бу - ла по - до - ля - ноч - ка, де - сь тут бу - ла мо - ло - де - сень - ка. Тут во - на сі - ла,
 6 тут во - на впа - ла, до зем - лі при - па - ла, сім літ не вми - ва - лась, бо во - ди не ма - ла.

Де - сь тут була подоляночка,	Ой устань, устань, подоляночко,
Де - сь тут була молодесенька.	Ой устань, устань, молодесенька!
Тут вона сіла,	Умий своє личко,
Тут вона впала,	Та личко біленьке,
До землі припала,	Біжи до Дунаю,
Сім літ не вмивалась,	Бери молоденьку,
Бо води не мала.	Бери ту, що скраю!

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 52.
² Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 243

«Кривий танець» – найпоширеніша пісня-хоровод, яку водять в період Великодніх свят. Під час виконання «кривого танцю» всі учасники стають в ряд, взявшись за руки. Дівчина, яка йде попереду, «виводить кривого танця» – веде всіх за собою. Лінія, яку описують виконавці хороводу, має вигляд кривої. Звідси і назва – «кривий танець» Кожен наступний учасник точно повторює лінію ходи попереднього.

КРИВИЙ ТАНЕЦЬ¹

♩ = 52
1 - 8.

Ми кри - во - го та - нця йде - мо, Вньо - му кі - нця
не знай - де - мо, Вньо - му кі - нця не знай - де - мо.

Ми кривого танця йдемо, А я вчора із вечора
В ньому кінця не знайдемо (2). Гарний собі вінок сплела (2).
А хто в ньому кінець знайде, Повісила на кілочку,
То той собі вінок сплете (2). На шовковому шнурочку (2)².

У «Вербовій дощечці» дівчата стають одна проти одної, беруться за руки навхрест, щоб утворити «живу дощечку» («міст») – символ переходу дівчини з дівочого життя до життя замужнього, а також символізує небо, по якому ходить сонце. На «дощечку» висаджують дівчину-підлітка, яка йде по руках від однієї пари до другої. Дівчата, на руках яких «пройшла» дівчина, вибігають наперед, продовжуючи живий «міст».

ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА³

Повільно

Вер-бо-ва-я до-щеч-ка, до-щеч-ка, по ній хо-дить На-сточ-ка, На-сточ-ка.

¹ Кривий танець. URL:

<http://proidne.com/content/книги/Надія%20Супрун-Яремко/Весняний%20дитячий%20фольклор%20південно-західної%20Волині.html> (дата звернення: 02.09.2018).

² Текст пісні поданий у скороченні.

³ Іваницький А. І. Український музичний фольклор : підруч. для вищих учбових закладів. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. С. 67.

Весна – це пора кохання, пора мрій і сподівань. Провідне місце у весняних піснях належить темі кохання. В цих дівочих піснях оспівується перше кохання, розлука з милим, неприязнь до нелюба.

ВИЙДИ, ВИЙДИ, ІВАНКУ¹

Весело, жваво

Вий-ди, вий - ди, І - ван - ку, зас - пі - вай нам вес - нян - ку!

Зи - му - ва - ли, не спі - ва - ли - вес - ни до - жи - да - ли!

1. Вийди, вийди, Іванку,	А дівчатам по віночку!	Віночка зняла
Заспівай нам веснянку!	3. Звила ж я віночок вчора	Та нелюбові дала.
Зимували, не співали –	Звечора, звечора	5. Коли б же я теє знала,
Весни дожидали.	З зеленого барвіночку	Я б його розірвала,
2. Весна, весна, наша весна,	Та й повісила на кілочку.	Я б його розірвала,
Да що ж ти нам принесла?	4. Матуся вийшла,	Ніж нелюбові дала!
Старим бабам по кийочку,	Віночка зняла,	

Як бачимо, весняні пісні відзначаються багатством поетичних образів та ритмічних форм. Для музичної будови обираються періоди. В основі мелодії покладена опора на стійкі звуки та часто зустрічаються терцові поспівки. Пісні виконуються в *унісонно-гетерофонній манері*, тобто з випадковими двозвуччями.

У гаївках поширено паралельне голосоведення («Вийди, вийди, Іванку»). Весняні пісні, мають певні поетичні склади та строфічні будови:

- (4+3) Вийди, вийди,/сонечко,
На дідове полечко;
- (4+3+3) А ми просо/сіяли,/сіяли
Ой, дід-ладо/сіяли,/сіяли;
- (4+3) Вербовая / дощечка;
- (4+4) Вийди, вийди,/Іваночку
Заспівай нам/весняночку.
- (6) Благослови мати,
Весну закликати;

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 238-239.

РУСАЛЬНІ ПІСНІ

Русальні пісні виконувалися під час Зелених свят (кінець травня – початок червня). Назва «русалії» походить від поминального давньоримського античного свята «розарії» (свято троянд). З виникненням християнства свято русалій поєдналося зі святом Трійці.

Наші пращури вірили, що русалки або мавки – це духовні істоти, душі померлих нехрещених дітей або душі дівчат. Вони поселяються серед рослин у лісах, полях (мавки), водоймищах (русалки). Вважалося, що ці духовні сили можуть шкодити людям, тому від них потрібно було мати обереги – полин, любисток, м'яту, лепеху, часник тощо. Не можна в ці дні ходити в жито, купатися в річці, щоб русалки не залоскотали та не втопили. Але русалки (мавки), могли не тільки шкодити людям, але й оберігати їх від хвороб, а поле – від стихії. Вносити до хати

(14) Т. Зеленченко. Трійця.

зілля на Трійцю означало запросити русалок. Це був своєрідний обряд вшанування їх як своїх пращурів.

Русалії святкують протягом тижня. Напередодні зеленої неділі, у «кличану» суботу, обов'язково прикрашали подвір'я та господарські будівлі клечанням – зеленими гілками клену, верби, липи, акації тощо. На Лівобережжі дівчата водили тополю (на Заході – «Куст») – одягали одну з-поміж себе тополею і водили її по дворах. Четвер русального тижня називається «русальний Великдень», коли русалки та мавки обертаються в людську подобу, гуляють по полям та біля водоймищ. У понеділок починаються «проводи русалок». Їх влаштовували в лісі чи полі, на вигоні за селом. Дівчата готують обід – поминальну трапезу, завітчують себе вінками і, взявшись за руки, йдуть співати. Після Русалій дівчата кидають свої віночки на городі, вірячи у їх магічний вплив на врожай.

ОЙ ПРОВЕДУ РУСАЛОЧКУ НА ГОРУ¹

Злегка скандуючи $\text{♩}=50$
Одна Усі

1. Про - ве - ду ру - сал - ки на го - ру, йа са - ма вер - ну - се до - до - му. Гу!

На русалії співають:

•русальні пісні: вони мають невеликий діапазон, дворядкову строфу, яка закінчується «гуканням». У піснях наспів починається акцентованим виголошенням мелодії, а завершується унісоном з подальшим «гуканням»;

•пісні інших жанрів (веснянки, весняні ігри та танці).

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Які народні пісні називаються веснянками, коли їх співають?
2. Назвати різновиди весняних пісень.
3. Назвати відомі весняні пісні-хороводи та пісні-ігри?
4. Як проходить свято Русалії?
5. Вивчити пісні «А ми просо сіяли», «Подоляночка», «Вийди, вийди Іванку», «Кривий танець», «Шум», «Вербовая дощечка».
6. До яких пісень можна віднести ці картини та чому?

(15) М. Реріх. Весна священна.
Ескіз до балету І. Стравинського
«Весна священна»

(16) І. Сколодра.
Подоляночка

(17) І. Сколодра.
Гайвки

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підготувати доповідь про народні повір'я та легенди про Русалок і презентувати на наступному занятті.

Підготуватися до виконавського конкурсу: вивчити і виконати пісні «А ми просо сіяли» та «Подоляночка» з відтворенням сценічного руху.

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору (з поясненнями та коментарями) : навч. посіб. для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I-IV рівнів акредитації. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. С. 114.

2.4. ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ.

КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ. ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ.

Завтра Івана Купала. Одну тільки цю ніч на рік і цвіте папороть.

М. Гоголь. «Вечір напередодні Івана Купала» (переклад – Л.С.)¹.

Найколеритніше та найцікавіше свято, яким закінчується літній сонячний цикл календарних свят – **Купало**, або **Купайло**.

Івана Купала (від старослов'янського «купа» – «у купі», «разом», «поєднання») – східнослов'янське свято, яке відзначали в ніч перед Івановим днем 24 червня за старим стилем (в ніч з 6 липня на 7 липня за новим).

Купало, Купайло – бог літнього сонцестояння, покровитель шлюбу, продовження роду, а також опудало та ритуальне вогнище.

Якщо слово «Купало» старослов'янське, то ім'я «Іван» (Івана Купала) було додано в середньовіччі – в період з'єднання язичницького свята з християнським Івана (Іоанна) Хрестителя, яке святкується церквою 7 липня (24 червня за старим). Цей день символізує народження літнього сонця – **Купала** та завершує панування весняного сонця – **Ярила**. Це свято відзначала переважно молодь у купальську ніч. У прадавні часи головний волхв (жрець) звертався до богів неба й сонця зі словами «Де купався Іван, доведеться й нам», громада стверджувала згоду колективним покликом: «Іване, Йвашечку!» Така манера виконання пісні називається *респонсорною*.

ДЕ КУПАВСЯ ІВАН²

І. Де ку- пав - ся І-ван, до-ве - деть - ся й нам. І - ва - не, Йва- шеч(ку)!

У пізньому середньовіччі магія ритуальних звертань до сонця й неба втратила зв'язки зі старою вірою, і купальські свята перетворилися на молодіжні розваги.

Як же відбувається святкування Івана Купала?

¹ Гоголь Н. Вечер накануне Ивана Купала // Избранные сочинения в 2-х томах / ред. коллегия: Л. Г. Андреев [и другие] / Н. В. Гоголь. М.: «Художественная литература», 1984. Т. 1. С. 52.

² Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 131.

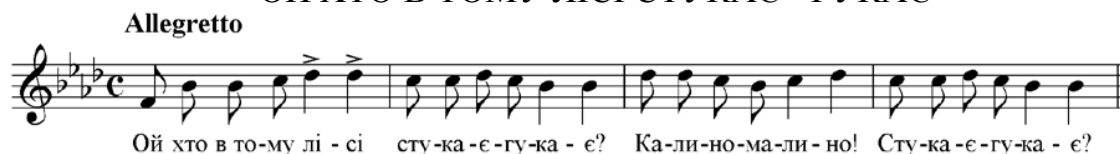
Свято починається увечері, переважно біля річок. Дівчата плетуть вінки з польових квітів і перед заходом сонця збираються на вигонах біля річок.

Власне святкування починалося з виготовлення опудала головних персонажів свята – *Купала* та *Марени* – символів сонця та води.

Марена – це володарка небесного водного царства, зимове божество, що морить землю стужею, а людину хворобами та голодом. На Слобожанщині її вважали старшою русалкою.

Рубали опудало хлопці, а прикрашали дівчата – живими та штучними квітами, ягодами, стрічками тощо. Поки хлопці розпалювали священне вогнище, дівчата водили хороводи навколо опудала, співали пісні про майбутнє кохання. Тут же відбувалося ігрове суперництво між дівчатами і парубками, які намагалися відібрати у дівчат деревце і поламати його.

ОЙ ХТО В ТОМУ ЛІСІ СТУКАЄ - ГУКАЄ^{1,2}

Ой хто в тому лісі стукає-гукає –	– Хоч я тебе люблю, за тебе не піду,
Калино-малино! стукає-гукає?	Я твоїй матюнці нічим не догоджу.
Молодий Іванко деревце рубає,	Ой що я помию, вона переміє,
Молода Марися трісочки збирає,	Ой що я не зроблю, вона переробить.
Трісочки збирає, він її питає:	Ще твоя матюнка навчить робити,
– Чи любиш ти мене, чи підеш за мене?	Навчить робити, в неділю золити
	Та на морі прати, на дубі вішати,
	На дубі вішати, каменем качати ³ .

Центральний елемент, довкола якого відбувається головне дійство, – це *купальський вогонь*, який символізує сонце-зародок у материнській утробі. Він має горіти цілу ніч – від заходу Сонця-Ярила в лоно Матері-Землі (смерті) до сходу (народження) Купала.

¹ Українка Л. Зібрання творів : у 12 тт. / ред. тому Ф. П. Погребенник; упоряд. та приміт. О. І. Дея, С. Й. Грици. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 9. С. 16-17.

² Відсутність 5 ключового знаку «соль-бемоль» (ges) може вказувати на дорійський лад в пісні.

³ Текст пісні поданий у скороченні.

Для запалювання священного вогнища хлопці заздалегідь збирали матеріали у великий кошик (тріски, поліна, старі кошики та інше). Потім виносили його на вигін за село, де вже збиралося багато людей, бо в цю ніч не прийнято було залишатися дома. Поки палало вогнище між дівчатами та хлопцями виникали жартівливі суперечки, які супроводжувалися піснями та танцями. Коли ж вогонь наполовину догорить, починали стрибати через нього. Вірили, що, стрибаючи через багаття, можна позбутися хвороб, злих чар, дізнатися про майбутнє коханих. Важливу роль у купальських обрядах відігравали *колесо*, як символ Сонця, та вода – ці стихії порівнювалися з братом і сестрою.

(18) Г. Семирадський. Ніч на Івана Купалу.

Після стрибків через вогнище усі йшли купатися у річці, бо вірили, що на Купала вода освячена силою сонця і має лікувальні властивості.

ОЙ НА КУПАЛА^{1,2}

Allegretto

Ой на Ку - па - ла - Ку - па - лоч - ка не ви - спа - ла - ся На - та - лоч - ка.

Ой на Купала-Купалочка

На кілки ніжки збиваючи.

Не виспалася Наталочка.

Ой, дай же, боже, дощі вночі

Погнала бички дрімаючи,

На Наталчині чорні гочі³!

Закінчувалося свято «купанням» (утопленням) або спалюванням опудала. Після цього дівчата починають ворожіння на вінках. Вони дістають свічки, запалюють їх і, прилаштувавши до своїх вінків, пускають на воду. Поки вінки пливуть, дівчата йдуть понад річкою та співають. Часто хлопці намагаються зловити вінки дівчат. Згідно з народним повір'ям, якщо вінок пливе добре й

¹ Українка Л. Зібрання творів. С. 11.

² Як і в попередній пісні відсутність 5 ключового знаку «соль-бемоль» може вказувати на дорійський лад.

³ Гочі – очі.

гарно горить свічка, то дівчина вийде заміж, а якщо він крутиться на місці, то ще дівуватиме, а як потоне – заміж не вийде взагалі.

Купальську ніч вважали чарівною, коли пробуджувалася нечиста сила. Звідси – широко розповсюджені дівочі ворожіння на вінках, численні обряди і магичні прийоми, за допомогою яких застерігались від відьом. У цю ніч вірили, що трави, зібрані на Івана Купала, мають особливо цілющі властивості. Наприклад, багато повір'їв було пов'язано з квіткою папороті. За легендами, лише в Купальську ніч на папороті серед ночі розцвітала чарівна вогняна квітка щастя – *кочедижник*. Хто її зірве, той усе на світі знатиме, дістане без труднощів усі скарби, причарує найкращу дівчину, матиме найвищий урожай, не боятиметься лихих сил.

Мелодії купальських пісень прості за складом, плавні за характером, бо пов'язані з веденням хороводу, спираються на стійкі звуки. Розмір вірша:

(6+6) Ой, хто в тому лісі, стукає, гукає/ (5+4) Ой, на Купала, Купалочка,/

Калино-малинно!, стукає, гукає

Не виспалася Наталочка

ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ

Літній цикл пісень закінчувався співом **петрівчаних пісень**. Їх назва пов'язана з християнським святом Петра і Павла, яке відзначається 12 липня. Головна тема цих пісень: кохання та майбутній шлюб, журба за безтурботними роками дівування, прощання з батьківським домом тощо. Петрівчані пісні, як і купальські, виконувалися гуртом в *унісонно-гетерофонній* або *респонсорній* манері. Їх співали під час зажинок (коли починали жати жито).

ОЙ МАЛА НІЧКА ДА ПЕТРІВОЧКА¹

Andante

Ой ма - ла ніч - ка да Пет - рі - воч - ка,
не вис - па - ла - ся на - ша ді - воч - ка.

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 73.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Звідки походить назва свята «Іван Купала»?
2. Як проходить святкування Івана Купала?
3. Яке значення має купальський вогонь?
4. Чи брали ви участь у святкуванні Івана Купала? Розказати, які святкові події там відбувалися.

5. Вивчити пісні: «Ой, хто в тому лісі стукає, гукає» та «Ой, на Купала».

6. Уважно розглянути картину української художниці Тетяни Зеленченко та розказати, які події відбуваються на ній та з якими піснями картину можна пов'язати.

7. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 5).

(19) Т. Зеленченко. Свято Купала

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Відкрити «Народну скриньку» (сторінка 121) та прочитати, як проходило святкування Івана Купала на Волині.

Підготувати та розказати на наступному уроці легенди або повір'я про чарівну Купальську ніч.

2.5. ЖНИВА І ЖНИВАРСЬКІ ОБРЯДИ

*Ой, снопе, снопе,
Снопе великий.
Золотом-зерном
Колос налитий.¹*

Землеробські свята та обряди завжди були органічною складовою культури українського народу. Вже з дитинства у процесі виконання ритуальних дій людина здобувала перші трудові навички, любов до нелегкої хліборобської праці, шанування землі.

Усі землеробські роботи від початку сівби до збору врожаю супроводжуються обрядами та співом жнивварських пісень, які поділяються на три групи: зажинкові, жнивні та обжинкові пісні.

<i>Зажинкові – пісні, що виконуються при зажинанні першого снопа.</i>
<i>Жнивні – пісні, які співають на перепочинку та, коли увечері повертаються додому.</i>
<i>Обжинкові – пісні, що оспівують обряд зжинання останнього снопа та завершення жнивних робіт.</i>

Зажинкові пісні

У перший день жнив селяни, вдягнені в чисту одежу, урочисто вирушали до схід сонця в поле. Вийшовши в поле на зажинки, господиня розстеляла скатертину або рушник із хлібом-сіллям та свічкою. На узбіччі вона зупинялася і тричі кланялась ниві, промовляючи: «Дай, Боже, легко почати, а ще легше дожати»². Починала жати найкраща робітниця. Сніп з першого ужинку називався «*воєвода*». В зажинкових піснях величають вправних жниць, перший сніп, бажають почати роботу в добрий час, пророкують добрий урожай.

¹ Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / ред. А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. Київ : Либідь, 1994. 2-е вид. С. 204.

² Там само. С. 203.

Жнивні пісні

Під час жнив обряди відсутні. Зміст жнивних пісень пов'язаний з тяжкою працею жінок або висміюванням ледащих робітників.

Обжинки – старовинний народний звичай святкування закінчення жнив. Назва походить від слова обжинатися – закінчувати жнива. На вижатому полі жінці залишали кілька нескошених колосків – «*бороду*» («козу»). Зерно з них витрушували у розпушену серпами землю, бажаючи врожаю в майбутньому році. «Дякуючи» ниві, клали хлібину й ставили воду, лягали, качались по ній, щоб повернути собі вироблену силу та співали: «Оце тобі, борода, хліб, сіль, і вода!»¹.

(20) Г. Попінова. Свято врожаю.
Обжинки

З останнього вижатого збіжжя, прикрашеного калиною і волошками, робили ще й вінок як символ завершення роботи. Його несла найкраща жниця («царівна») в село господарю: «Ой, вижали житечко в добрий час, а тепер, господарю, частуй нас!». Господар, в свою чергу, для усіх робітників готував святкову вечерю.

ОЙ ЛІТАЄ СОКОЛОНЬКО²

Lento

1. Ой лі - та - є со - ко - лонь - ко по по - лю,
та зби - ра - є че - ля - донь - ку до - до - му.

Ой літає соколونько по полю, Не боліла головонька ще й спина.
Та збирає челядоньку додому. Не боліла головонька, ні спина,
– Іди, іди, челядонько, додому, Широка[я] нивонька – втомилась.
Вигуляла все літечко по полю. А вже ж мені вечеронька не мила,
Вигуляла все літечко ще й жнива, Далека[я] доріженька – спізналась.

¹ Українська мінувшина : ілюстрований етнографічний довідник. С. 204.

² Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 166.

Жниварські пісні співалися гуртом, переважно жінками-жницями. За ладо-інтонаційною будовою пісні поділяються на трихордові (3 ступені), тетрахордові (4 ступені) та пентахордові (5 ступенів). Так, в основі пісні «Ой, літає соколонько» покладений пентахорд зі стійких звуків.

Розмір вірша в пісні: (4+4+3): «Ой, літає/соколонько/по полю,
Та збирає/челядоньку/додому.

До календарних літньо-осінніх пісень відносяться також *косарські пісні*, які виконувалися під час косовиці – косіння та збирання трави для сіна. Виконували їх переважно чоловіки, бо ця робота вимагала сили. Косарські пісні мають лірико-танцювальний характер.

ВИЙШЛИ В ПОЛЕ КОСАРІ¹

Не швидко

Ви - йшли в по - ле ко - са - рі ко - сить ран - ком
на зо - рі... Гей, ну - те, ко - са - рі, бо не - ра - но по - ча - ли,
хоч не ра - но по - ча - ли, так ба - га - то у - тя - ли!

1. Вийшли в поле косарі

Косить ранком на зорі.

Приспів²:

Гей, ну-те, косарі,

Бо нерано почали.

Хоч нерано почали,

Та багато утяли!

2. До обіду покосили,

Гострі коси потупили.

3. По обіді спочивали,

Гострі коси поклепали.

4. Увечері холодком

Клали копички рядком.

5. А в стоги як пометаєм,

То добряче погуляєм.

¹ Вийшли в поле косарі. URL: <https://nashe.com.ua/song/5632/notes> (дата звернення: 30.08.2018).

² Приспів співається після кожного куплету.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке «жниварські пісні»?
2. На які групи поділяються жниварські пісні?
3. Розказати про кожну групу цих пісень та їх зміст.
4. Що таке косарські пісні?
5. Вивчити пісні «Ой, літає соколенько», «Вийшли в поле косарі» та проаналізувати їх музичні особливості.
6. Які обрядові дії відбуваються на даних ілюстраціях і з якими календарно-обрядовими піснями можна їх пов'язати?

(21) Т. Зеленченко.
Жнива

(22) Діти з
«жайворонками».
«Музей Івана Гончара»

(23) С. Миронова. Різдво

7. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 6).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Знайти (або створити самостійно) вірші, загадки, прислів'я або кросворди, які присвячені календарній обрядовості українського народу. Презентувати на наступному уроці.

3. РОДИННО-ОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР

3.1. КОЛИСКОВІ ПІСНІ. ГОЛОСІННЯ

*У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.*

Т. Шевченко. «У нашім раї на землі...»¹.

З давніх часів кожен момент у житті людини супроводжувався певними обрядами та співом родинно-обрядових пісень. У дитинстві мати співала колискову пісню; під час весілля виконували ліричні, величальні та гумористичні пісні, а завершення життя людини супроводжувалося голосіннями.

Першими піснями кожної дитини були колискові.

Коліскові пісні – це пісні, які виконуються матір'ю (рідше іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її заспокоїти та приспати.

В далекому минулому колискові пісні виконувались не тільки щоб приспати дитину, а також щоб привернути до неї або відвернути від неї дію певних надприродних сил, оберегти від зла, сприяти її здоров'ю і швидкому росту. Серед найпоширеніших мотивів, які складають основу колискових пісень, є закликання чи запрошення сну до дитини. Прадавні люди вважали, що сон – це не властивий для людини

(24) Н. Стегура. Колискова

фізичний стан, а вплив на неї певної надприродної сили, зв'язок із потойбічним світом духів. Звідси – і популярні у східнослов'янському фольклорі образи Сну і Дрімоти.

¹ Шевченко Т. «У нашім раї на землі...» // Кобзар / ред. О.А. Підвишинська / Т. Шевченко. Київ : «Дніпро», 1974. С. 467.

ХОДИТЬ СОН КОЛО ВІКОН¹

Andante

Ой хо-дить сон ко-ло ві-кон, а дрі-мо-та ко-ло пло-та.
Пи-та-єть-ся сон дрі-мо-ти: "Де ж ми бу-дем но-чу-ва-ти?"

The image shows two staves of musical notation in 6/8 time, marked 'Andante'. The melody is simple and repetitive, with lyrics written below the notes.

Особливе місце у колисковій пісні займає образ kota як символа-оберега дому. Крім того, здавна була помічена здатність kota швидко засинати, спати більшу частину доби. З цим був пов'язаний звичай класти kota в колиску перед тим, як туди покласти дитину.

КОТИКУ СІРЕНЬКИЙ²

Повільно

Ко-ти-ку сі-рень-кий, ко-ти-ку бі-лень-кий, кот-ку во-ло-ха-тий, не хо-ди по ха-ті, не хо-ди по ха-ті, не бу-ди ди-тя-ти. Ди-тя бу-де спа-ти, ко-тик вор-ко-та-ти.
Ой на ко-та вор-ко-та, на ди-ти-ну дрі-мо-та. А - а - а - а!

The image shows two staves of musical notation in 4/4 time, marked 'Повільно'. The melody is slow and features a repeating rhythmic pattern. Lyrics are written below the notes.

Коліскові пісні мають свої музичні особливості, які пов'язані з мелодією, ритмом та динамікою. Так, в основу пісні, як правило, покладено монотонну мелодію, яка побудована на повторюванні або варіюванні однієї поспівки. Мелодія має повільний темп та тиху динаміку – *piano*.

ГОЛОСІННЯ

Пісня супроводжувала усі події в житті людини. Коли ж її життєвий шлях завершувався, рідні виражали свій душевний біль та скорботу журливими піснями – *плачами* та *голосіннями*.

Плач, або голосіння (зі слов'ян. «голосити») – це імпровізований спів, який виконується під час поховання та поминального обряду.

Імпровізація (від лат. *improvisus* – несподіваний) – музикування, при якому створення музики відбувається безпосередньо під час її виконання.

¹ Українські народні пісні з нотами. Чом ти не прийшов... / упоряд. Г. І. Ганзбург; худож. – оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. Харків : Фоліо, 2002. С. 204.

² Українка Л. Зібрання творів. С. 369-370.

Такі пісні виконувалися професійними *плакальницями, голосильницями*. Вони були талановитими людьми, бо виконання голосінь вимагало неймовірних технічних навичок. Їх мистецтво було емоційно напруженим, драматичним та пафосним. В основу мелодії голосіння покладений емоційно напружений речитатив, який передає інтонації виразного промовляння, вигуків, схлипувань. Ритмічний малюнок голосінь досить складний, збагачений мелізмами.

ПЛАЧ ЗА МАТЕР'Ю¹

(Andante)

Та мо-я ма-тін-ко, мо-я й рід-не-снь-ка! Та мо-я ма-тін-ко, мо-я й ми-ле-снь-ка!

Та на ко-го ж ти нас зо-став-ля-єш? Та на ко-го ж ти ос-тав-ля-єш, на ко-го ж по-ки-да-єш?

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке родинно-обрядові пісні, з якими подіями в житті людини вони пов'язані?
2. Що таке колискові пісні і яке вони мають значення?
3. Які музичні особливості колискової пісні?
4. Що таке голосіння?
5. Назвати музичні особливості виконання голосінь.
6. Вивчити колискову пісню «Котику сіренький», дати музичну характеристику цій пісні (характер, мелодія, динаміка, темп).
7. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 7).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

1. Виконати відому колискову пісню, знайому з дитинства.
2. Підібрати текст вірша, який міг би відповідати жанру колискової пісні.

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 239.

3.2. ВЕСІЛЬНИЙ ОБРЯД І ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ

*Ой свату ж наш, свату,
Та пусти ж нас у хату,
А ми тобі не докучимо
Тільки шати пересушимо!
А в нас такі шати,
Щоб Марисю взяти!¹.*

Українське народне весілля – це багатоденне музично-драматичне обрядове дійство з музикантами, діалогами, піснями й танцями.

В цьому дійстві кожен учасник має певну роль:

- розпорядники весілля – батьки; староста та його дружина (свати);
- гудаки (музиканти);
- хорунжий і прапор (несли весільні атрибути);
- вінкоплетниці, коровайниці, візники;

<i>від нареченої</i>	<i>від нареченого</i>
дружки (подруги)	дружки або бояри (товариші)
брат («продає» сестру)	свашка або сваха (одружена сестра)
солов'ї та придани (родичі, які продають придане та їдуть з ним в дім нареченого)	світилка (неодружена сестра, тримала свічку при виконанні обряду посаду)

Весільний обряд – це результат дуже довгого процесу формування сімейних традицій та морально-етичних цінностей. У наших предків весільні обряди були засновані на язичницьких віруваннях. Так, до XVII століття на деяких слов'янських територіях панувала весільна традиція матріархату, коли саме дівчина була ініціатором шлюбу; звичай викрадення («умикання») дівчат біля води, продавання дівчини іншому роду за викуп. Тільки з приходом християнства та запровадженням необхідного обряду вінчання поширилися традиції укладення шлюбу за згодою обох закоханих.

¹ Українка Л. Зібрання творів. С. 238.

В Україні справляли весілля після закінчення усіх польових робіт зі збору врожаю, але не пізніше православного свята Покрова (14 жовтня).

Українське весілля поділяється на **три частини**: передвесільна, власне весільна та післявесільна.

Передвесільна частина може тривати до двох і більше тижнів. В передвесільну частину включені:

- заручини (попередні домовленості між молодими та згода батьків молодої);
- оглядини (знайомство з усіма членами родини зарученого, призначення дня сватання);
- сватання (засилання сватів до молодої для одержання її згоди).

Власне весілля починається в *п'ятницю* або *суботу* та спочатку проходить окремо в домі молодої та молодого. У цей період відбуваються такі обрядові дієства:

- обряд запрошення гостей;
- дівич-вечір (обряд прощання нареченої з дівочтвом та плетінням вінка для молодої);
- виготовлення весільного гільця (символу утворення сім'ї);
- випікання короваю (символу здоров'я та достатку);

Всі ці події супроводжуються піснями та танцями.

В залежності від змісту пісні, їх мелодії мають різний характер. Так, ліричні сумні пісні пов'язані з обрядом плетіння вінка для молодої, випіканням короваю («**Благослови, батеньку**») або прощанням молодої з рідним домом, батьками, селом та переїздом до свекрухи («**Ой сивая зозуленька**»).

БЛАГОСЛОВИ, БАТЕНЬКУ¹

Andantino

Бла-го-сло-ви, ба - тень - ку, бла-го-сло-ви, ба - тень - ку,... ві - но-чок йу - ви-ва - ти.

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 245.

Благослови, батеньку, (2)

Віночок й увивати.

Ой, а батенько мовит[ь] (2):

«Ней Господь благословит[ь],

Ой, теї Божая Мати, (2)

Віночок й увивати.

З христечого барвіночку

Любому дитеточку»

ОЙ СИВАЯ ЗОЗУЛЕНЬКА¹

Помірно

Ой си - ва - я зо - зу - лень - ка у - сі са - ди об - лі - та - ла,
у - сі са - ди об - лі - та - ла. в жод - но - му не ку - ва - ла.

У пісні «Ой у садочку голубець гуде» передається настрій молодого, який радиться з матір'ю, кого в бояри запросити. Радісний настрій нареченого передається веселим характером мелодії, чітким двудольним розміром (характерний для народних пісень перемінний розмір: 2/4 та 4/4), швидким темпом, мажорним ладом.

ОЙ У САДУ ГОЛУБЕЦЬ ГУДЕ²

Allegro vigoroso

Ой у са - ду го - лу - бець гу - де, ой у са - ду
го - лу - бець гу - де, а в світ - лонь - ку го - ло - сок і - де.

Ой у саду голубець гуде, (2)

А в світлоньку голосок іде.

Там Петруньо виряджається, (2)

У матінки та питається:

— Порадь мене, моя матінко,

Порадь мене, моя рідная,

Кого брати та й у бояри.

— Збери, сину, усю родину, (2)

І близькую, й далекую.

І близькую, і далекую, (2)

І вбогую, і багатую.

Багатую — подарочки нести, (2)

Убогую — порядчок вести.

Багатую — щоб напитися, (2)

Убогую — пожуритися.

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 226-227.

² Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 246.

У день весілля (у неділю) дружки одягали молоду, брат або інший родич нареченої розплітав її косу. В домі молодого готували «весільний поїзд»: молодий, старший боярин, бояри, світилки та родичі їхали за молодою. Наречену «продавав» молодому її брат. Після вінчання відбувався святковий обід з розподілом короваю, покриванням голови молодої очіпком і наміткою, подарунками молодим. Після вечері наречена прощалася з рідним домом, батьками та друзками. Наречений дарував батькам молодої чоботи(матері) та шапку (батькові) і разом з приданим молоді їхали до дому молодого.

(25) К. Трутовський. Весільний викуп. 1881

Весь хід весільного обряду супроводжувався піснями. Особлива роль у весільному обряді відводилася хору, роль якого полягала в підкресленні уваги до важливих моментів дійства, веденні жартівливих діалогів від імені головних дійових осіб тощо. Так, наприклад, у жартівливій пісні «**Чи се ж тії чоботи**» хор співає від імені матері нареченої.

ЧИ СЕ Ж ТІЇ ЧОБОТИ¹

Allegretto

Чи се ж ті - і чо - бо - ти, шо - зять дав, а за ті - і чо - бо - ти доч - ку взяв?

Чо - бо - ти, чо - бо - ти ви мо - ї, чом ді - ла не ро - би - те ви ме - ні?

1. Чи се тії чоботи, що зять дав?

2. На річку йшли чоботи – скрипали,

А за ції чоботи дочку взяв.

А з річки йшли чоботи – хлипали.

Приспів: Ой, чоботи, чоботи ви мої!

Приспів: Ой, чоботи, чоботи ви мої!

Чом діла не робите ви мені?

Чом діла не робите ви мені?

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 260.

Важливе місце серед весільних пісень посідають величальні урочисті **пісні-вівати**, в яких славлять молодих та їх батьків:

ДАЙ ЖЕ, БОЖЕ, ПОГОДИ¹

Allegretto

Дай же, Бо - же, по - го - ди, пше - ни - чень - ку за - ро - ди,
і всьо, і за всьо, а ви, та - ту, пий - те всьо.
(ма - мо)

З понеділка починалися **післявесільні** розваги («циганищина» – ігри з жартівливими перевдяганнями, танцями, ансамблем «троїстих музик». Ці гуляння продовжувалися до кінця тижня.

(26) М. Пимоненко. Весілля.

За цей час молода дружина звикала до нового дому, до родини свого чоловіка.

Сучасне суспільство привнесло в традиції народного весілля свої корективи: весільний обряд значно скоротився до 2-3 днів; з'явилися традиції цивільного одруження, перенесення короваю до залу урочистих церемоній.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке українське народне весілля?
2. Назвати дійових осіб весільного обряду.
3. Які події відбуваються в кожній частині весільного обряду?
4. Чому дуже багато весільних пісень мають ліричний сумний характер?
5. Вивчити пісню «Чи се ж тії чоботи».

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 216.

6. Які весільні обряди зображені на картинах?

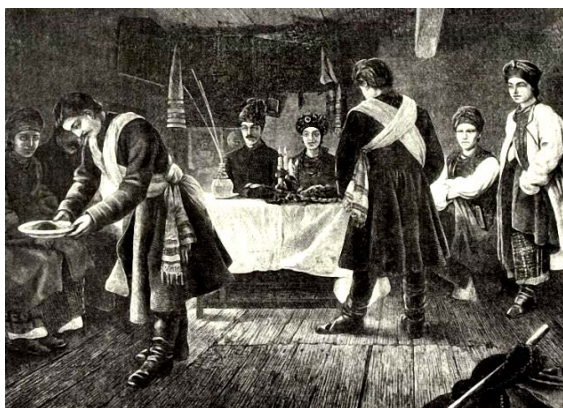
(27) М. Пимоненко. Свати

(28) В. Маковський. Дівич-вечір

(29) В. Васильєв. Вбирання молодої

(30) М. Зінов'єв. Роздача короваю. 1881

7. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 8).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Відкрити «Народну скриньку» (сторінка 122) та прочитати, як проходив обряд плетіння весільного вінка на дівич-вечір.

Підготувати доповідь про традиції весільних обрядів, які побутують у вашому регіоні.

4. НЕОБРЯДОВИЙ ФОЛЬКЛОР.

4.1. ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР. ЖАРТІВЛИВІ ПІСНІ

*Від старого до малого
Всі ми любим щирий сміх.
Бо з нікчемного й смішого
Посміятися не гріх.*

П. Глазовий. «Що це за наука»¹.

Великий пласт народних творів належить до необрядового фольклору, не пов'язаного з певними ритуальними діями.

З самого народження дитину оточує творчість. Це лагідна колискова пісня матері, жартівливі забавлянки, казки, оповідання, легенди, які розповідають дорослі маленькій дитині. Велика кількість творів є також творчістю самих дітей. Це твори, які виконуються наспівно-речитативною манерою: ігрові пісні, заклички, примовки, небилиці, дражнилки, лічилки, скоромовки, мирилки, загадки, оповідання, прислів'я та приказки тощо.

Дитячий фольклор – це творчість самих дітей та твори, які виконують дорослі для дітей.

Гра – це важливий засіб виховання маленької дитини. Граючись, малюк пізнає світ, навчається спілкуванню з іншими, виконує побутові дії, фантазує. Саме таку функцію виконують *забавлянки (потішки)*. Це коротенькі пісеньки, мета яких активізувати єдність слова та моторики.

СОРОКА-ВОРОНА²

Allegro molto

Со - ро - ка, на — при - печ - ку се - ді - ла,
во - ро - на діт - кам каш - ки ва - ри - ла,
о - по - ло - нич - ком мі - ша - ла,
сво - їх ді - ток го - дв - ва - ла: _____

¹ Глазовий П.П. «Що це за наука» // Сміхологія. Сатира і гумор / П.П. Глазовий. Київ : Дніпро: 1982. С. 8.

² Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 157-158.

З давнини **заклички** були пов'язані з вірою людини в магічну силу слова. Але з часом первісне магічне значення закличок лишилося в минулому та перетворилося в дитяче прохання-розвагу. В закличках діти звертаються до комах, птахів, рослин, води, лісу тощо. **Примовки** схожі із закличками. Вони виражають почуття, викликані якимось явищем (наприклад, «сліпим» дощем), а можуть, як і заклички, «сприяти» у якихось діях.

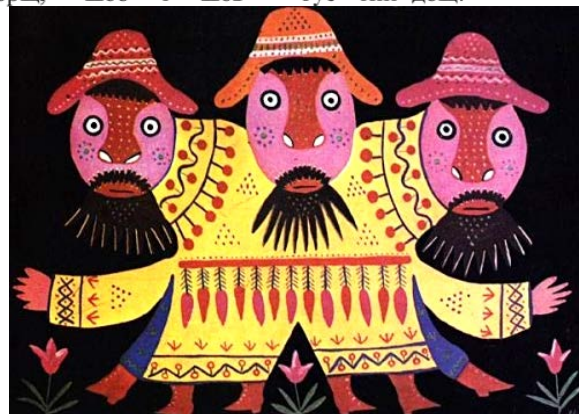
ІДИ, ІДИ ДОЩИКУ¹

♩ = 144

І - ди, і - ди, до - щи - ку, зва - ру то - бі бор - ши - ку, у но - во - му
гор - ши - ку. То - бі ка - ша, а нам борщ, щоб і - шов гус - тий дощ!

Діти дуже люблять **вигадки** та **небилиці**.

Це розповіді про неймовірні речі, в яких несподівано співіснують кумедні та фантастичні образи.

(31) М. Примаченко. Три діди

КОЛИСЬ ТАКА ПРАВДА БУЛА²

♩ = 184

Ко - лись та - ка прав - да бу - ла, що ку - ри - ця та бич - ка при - ве - ла.
Колись така правда була А ступа на яйцях сиділа,
Що куриця та бичка привела. А лисиця та хвостом вертіла³.
А той бичок та наніс яєчок,

Лічилки – невеликі віршовані твори, за допомогою яких визначається роль і місце у грі кожного з її учасників. Часто в їх основу покладена лічба у вигляді переінакшених числівників або незвичайних словосполучень.

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 257.

² Іваницький А. І. Український музичний фольклор. С. 19-20.

³ Текст пісні подається у скороченні.

КОТИЛАСЯ ТОРБА З ВИСОКОГО ГОРБА¹

Ко - ти - ла - ся тор - ба з ви - со - ко - го гор - ба, ква - чем будь!
а в тій тор - бі хліб па - ля - ни - ця,
ко - му до - ве - деть - ся, той бу - де жму - ри - ться.

Скромовки – це короткі віршики чи вислови з дотепною грою важковимовних слів, які треба швидко і виразно проговорити. Вони сприяють виробленню дикції, правильної артикуляції. Скромовки сприймаються як весела гра: той, хто прагне швиденько розповісти скромовку, часто потрапляє у смішне становище, «спотикаючись» чи перекручуючи слова.

Під час гри інколи між дітьми виникають суперечки, сварки. Так утворилися **дражнили (прозивалки)** – своєрідні форми самовираження, реакція на образи, жести, гримаси. Але сварки швидко закінчуються і тоді діти виконують улюблені **мирилки**.

Дуже багато дитячих ігрових пісень співалися на новорічні та різдвяні свята («Коляд, коляд, колядниця»). У дитячому фольклорі також дуже поширені **«безкінечні пісеньки»**, які можна співати, доки не набридне:

БУВ СОБІ ЖУРАВЕЛЬ²

Повільно

Був со - бі жу - ра - вель та жу - ра - воч - ка. На - ко - си - ли сін - ця
пов - ні я - сіль - ця... На - ша піс - ня гар - на й но - ва, по - чи - най - мо ї - ї зно - ву!

ЖАРТІВЛИВІ ПІСНІ

До необрядового фольклору також належать жартівливі пісні.

Жартівливі пісні – пісні, в яких у гумористичній формі відображаються різноманітні життєві ситуації та стосунки людей.

¹ Квітка К.В. Українські народні мелодії. С. 165.

² Колеса Ф. Українська усна словесність. С. 516.

Тематика жартівливих пісень:

- взаємини парубка й дівчини: заклик на вулицю («Добрий вечір, дівчино, куди йдеш?»), залицяння («Ой я, молода, на базар ходила») тощо.

- особливості сімейного життя: порівняння його до і після одруження («Казав мені батько»), суперечки і сварки («Била жінка мужика», «Сіяв мужик просо»), нерівний шлюб («Задумав дідочок», «Ой під вишнею»);

- негативні риси характеру: скупість, лінь, неуважність, боягузство («Та були в кума бджоли», «Ой сад-виноград», «Грицю, Грицю, до роботи», «Дівка в сінях стояла», «Із сиром пироги» тощо).

Жартівливі пісні, як правило, побудовані у формі діалогу, саморозповіді або жартівливої розповіді, яка ведеться від третьої особи.

Жартівлива пісня «**Ой під вишнею, під черешнею**» висміює залицяння старого до молоді, вродливої дівчини. Пісня побудована у вигляді гумористичного діалогу і засуджує шлюб за розрахунком та сімейне життя без любові. Молодій дівчині зовсім не потрібні ні «хатка», ні «ставок», ні «млинок», ні «вишневий садок», який пропонує їй «старий дідуга».

(32) О. Поліщук. «Ой під вишнею, під черешнею»

Для показу ставлення дівчини до старого в пісні використані характерні для народних пісень художні засоби порівняння та протиставлення:

«стояв старий з молодю, як із ягодою»; «старий дідуга, ізогнувся, як дуга».

ОЙ ПІД ВИШНЕЮ, ПІД ЧЕРЕШНЕЮ¹

Жваво

Ой під виш - не - ю, під че - реш - не - ю
сто - яв ста - рий з мо - ло - до - ю, як із я - го - до - ю.

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 110-111.

Ой під вишнею, під черешнею
 Стояв старий з молодою,
 Як із ягодою.
 І просилася, і молилася:
 – Пусти мене, старий діду,
 На вулицю погулять!
 – Ой і сам не піду,
 І тебе не пущу,
 Бо ти мене, старенького,
 Покинути хочеш.

Куплю тобі хатку, іще сіножатку,
 І ставок, і млинок,
 І вишневенький садок!
 – Ой не хочу хатки,
 І ні сіножатки,
 Ні ставка, ні млинка,
 Ні вишневого садка!
 Ой ти, старий дідуга,
 Ізогнувся, як дуга,
 А я молоденька,
 Гуляти раденька!

У пісні «Дівка в сінях стояла» у формі діалогу відображена побутова гумористична сценка між дотепною дівчиною і парубком-боягузом, що не хоче виходити на побачення, бо в дівчини і «батько лихий», і «мати лиха», і «миші лихі». В кінці пісні недолугі відмовки боягуза засуджуються дівчиною.

ДІВКА В СІНЯХ СТОЯЛА¹

Швиденько

Дів-ка в сі - нях сто - я - ла, на ко - за - ка мор - га - ла: "Ти, ко-за -
 че, хо- ди, ме-не вір - но лю- би, сер - це мо - є, сер - це мо - є!"

1. Дівка в сінях стояла,
На козака моргала:
– Ти, козаче, ходи,
Мене вірно люби,
Серце моє! (2) | В тебе батько лихий,(2)
Серце моє! (2)
3. – Батька дома немає,
У шиночку гуляє.
А ти, серце, ходи,
Мене вірно люби,
Серце моє! (2) | 4. – Як до тебе ходити,
Тебе вірно любити?
В тебе мати лиха, (2)
Серце моє! (2)
5.– Матері дома немає,
На хрестинах гуляє.
А ти, серце, ходи, |
|---|--|---|

¹Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку восковою. С. 193-194.

Мене вірно люби, Серце моє! (2)	8. –Як до тебе ходити, Тебе вірно любити?	10. – Як до тебе ходити, Тебе вірно любити?
6. –Як до тебе ходити, Тебе вірно любити?	В тебе кішки лихі, (2) Серце моє! (2)	В тебе миші лихі, (2) Серце моє! (2)
В тебе собаки лихі,(2) Серце моє! (2)	9.–Яж і кішкам угоджу, Шматок сала положу.	11.–Коли ж мишей боїшся, На воротях повіся, Ізгинь, пропади,
7. –Я собакам угоджу, Я їм хліба положу. А ти, серце, ходи, Мене вірно люби, Серце моє! (2)	А ти, серце, ходи, Мене вірно люби, Серце моє! (2)	А до мене не ходи, Цур тобі, пек! (2)

У пісні «Грицю, Грицю, до роботи» зображений образ ледачого хлопця, який постійно знаходить відмовки, щоб нічого не робити. Але в кінці пісні він отримує результат своєї ліні: такого ледачого хлопця ніхто не любить і не поважає. Таким чином, ідеєю пісні є залучення до роботи та засудження ліні.

(33) Л. Насирев.

«Антошка»:кадр з м/ф.

ГРИЦЮ, ГРИЦЮ, ДО РОБОТИ¹

Швидко

Гри - цю, Гри - цю, до ро - бо - ти! В Гри - ця пор - ва - ні чо - бо - ти...

Гри - цю, Гри - цю, до те - лят! В Гри - ця ні - жнь - ки бо - лять.

1. Грицю, Грицю до роботи!

2. Грицю, Грицю, молотити!

В Гриця порвані чоботи...

Гриць нездужає робити...

Грицю, Грицю, до телят!

Грицю, Грицю, врубай дров!

В Гриця ніженьки болять...

Кахи-кахи! Нездоров...

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 176-177.

3. Грицю, Грицю, роби хліб!

Кахи-кахи! Щось охрип...

Грицю, Грицю, до Марусі!

«Зараз, зараз уберуся!»

4. Грицю, Грицю, хоч жениться?

«Не можу одговориться!»

Грицю, Грицю, кого взяти?

«Краще Галі не зіскати!

5. Галю, серденько моє,

Чи підеш ти за мене?»

«Стидкий, бридкий, не люблю

І за тебе не піду!»

Жартівливі пісні об'єднує жвавий, веселий, танцювальний характер. Їх музичними особливостями є чіткий ритм, мажорний лад, стійка куплетна будова (форма – період), діалогічна форма.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке дитячий фольклор?

2. Які твори відносяться до дитячого фольклору? Назвати приклади.

3. Що таке жартівливі пісні, які вони мають музичні особливості?

4. Які людські недоліки та життєві ситуації висміюються та засуджуються в жартівливих піснях?

5. Вивчити пісні: «Ой, під вишнею», «Грицю, Грицю до роботи», «Дівка в сінях стояла» та пояснити їх ідейний зміст.

6. Назвати мультфільми або казки, в яких висміюються якісь недоліки.

7. Чи зустрічаються гумористичні образи чи події в календарно-обрядових або родинно-обрядових піснях. Де саме?

8. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 9).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підібрати та виконати на наступному уроці улюблені зразки дитячого фольклору на вибір з подальшим визначенням їх іншими учнями.

Підготуватися до виконавського конкурсу з найкращого дуетного виконання жартівливих пісень.

5. УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС.

5.1. ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Пісня – це геніальна поетична біографія українського народу.

О. Довженко¹.

Історія нашої Батьківщини містить багато сторінок драматичних подій. Починаючи з XV століття, український народ відстоював свою волю у війнах з турецько-татарськими нападниками. В XVII столітті відбулася національно-визвольна війна 1648-1654 років проти польської шляхти під керівництвом Богдана Хмельницького. Грандіозні битви, перемога над ворогом, подвиги державних та військових діячів були оспівані в музично-поетичних творах під загальною назвою **героїчний епос**.

Героїчний епос (з давньогрецької «επος» - слово або оповідання) – це фольклорні твори різних жанрів, в яких відображаються героїчні події минулого. В епосі прославляється розум, мужність воїнів, богатирів, героїв.

До українських епічних музичних жанрів належать балади, думи, історичні пісні та співанки-хроніки (були розповсюджені в Карпатах).

Могутню історію українського народу можна простежити через **історичну пісню**.

Історична пісня – це пісня, в якій відтворено історичні події, вказано їх точне місце та час, оспівані конкретні історичні постаті та висловлено ставлення народу до них.

Головну роль у виникненні історичної пісні відіграли її безпосередні учасники – відважні **козаки**, які і були її творцями та виконавцями.

В історичних піснях відтворені події найдраматичніших часів в історії нашого народу:

1. Пісні про татаро-турецькі напади та поневолення (XIII-XV століття);
2. Визвольна боротьба проти польської шляхти під керівництвом Богдана Хмельницького та возз'єднання з Росією (1648-1654 роки);

¹ Довженко О. П. Твори. С. 21.

3. Національно-визвольні повстання гайдамаків XVIII століття;

4. Антикріпацькі повстання XIX століття.

В найдавніших піснях розповідається про несподівані напади турок під час жнив, розграбування та спалення сел, взяття в полон селян; повернення козаків з полону або їх героїчна там загибель. Дуже яскраво страшні події нападу турок описані у пісні «**Зажурилась Україна**».

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА (ТАТАРСЬКИЙ НАПАД)¹

Andante

Музична партитура для пісні «Зажурилась Україна (Татарський напад)». Партитура складається з двох рядків нот. Перший рядок починається з ключової сигнатури двох бемоль (B-flat, E-flat) та ритмічного знамення 3/4. Другий рядок починається з ритмічного знамення 3/4. Під нотами наведено українські ліричні тексти.

За-жу-ри - лась У-кра-ї - на, що ні-де про - жи - ти:
Гей, ви- топ - та - ла ор - да кінь - ми ма-лень-кі - ї ді - ти.

Зажурилась Україна,

Бо нічим прожити,

Гей, витоптала орда кіньми

Маленькі діти.

Ой маленьких витоптала,

Великих забрала,

Гей, назад руки постягала,

Під хана погнала.

Дуже багато історичних пісень присвячено героїчним подвигам козаків. Одна з таких історичних пісень є пісня «**Про козака Байду**». Вважають, що Байда – це князь *Дмитро Вишневецький*, який побудував першу фортецю майбутньої Запорізької Січі. Його захопили в Молдові та передали в Царгород. У пісні оспівана його героїчна смерть.

ПРО КОЗАКА БАЙДУ²

Andante moderato

Музична партитура для пісні «Про козака Байду». Партитура складається з двох рядків нот. Перший рядок починається з ключової сигнатури двох бемоль (B-flat, E-flat) та ритмічного знамення 2/4. Другий рядок починається з ритмічного знамення 2/4. Під нотами наведено українські ліричні тексти.

Ой, п'є Бай - да мед го - рі - лоч - ку
та не день, не два, а - ні од - ну ніч - ку. ніч - ку.

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 333.

² Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 283.

Величавий та могутній характер пісні втілений у самій мелодії. Вона наближається до *кантиленного* типу мелодії. Мелодійний діапазон пісні дуже широкий (децима), а сама мелодійна лінія розгортається хвилеподібно. Головна тональність – ре-мінор. Але вже в кінці першого речення відбувається відхилення в паралельний фа-мажор. За будовою це строфічна куплетна форма: період з трьох речень, де третє – видозмінений варіант другого речення (а-в-в₁).

(34) Дмитро Вишневецький
невідомий автор, 1563.

Інша група історичних пісень має *речитативний* тип мелодії. Наприклад, у пісні «**Про Калнишевського**» присутні оповідальні інтонації, мелізматика, особливі ладові звороти дорійського ладу з високим VI ступенем, складний ритмічний малюнок. За своїми музичними особливостями такі пісні наближалися до жанру думи та входили до музичного репертуару кобзарів.

ПРО КАЛНИШЕВСЬКОГО¹

Andante molto moderato
mf

Ой по-ле-ти, гал - ко, ой по-ле-ти чор - на да й на Січ ри-би ї - сти,
ой при-не-си, гал - ко, ой при-не-си, чор - на, від ко - шо - во - го ві - сти.

Важлива група історичних пісень присвячена *національно-визвольній війні 1648-1654 років*. Вони оспівують битви, подвиги відважних козаків, гетьмана Б. Хмельницького («Чи не той то хміль») та його соратників: Івана Богуна («Ой з-за гори чорна хмара»), Нестора Морозенка («Ой Морозе, Морозенку»), Данила Нечая («Ой з-за лісу, із-за темного»).

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 272.

Однією з найвідоміших пісень є «Гей, не дивуйтесь», в якій оспівана перемога війська Богдана Хмельницького під Корсунем і Жовтими Водами та віра народу у цілковите звільнення України від польської шляхти.

ГЕЙ, НЕ ДИВУЙТЕСЬ¹

♩ = 90

1. Гей, не ди-вуй-тесь, доб-рі-ї лю-ди, що на Вкра-ї ні по-вста - ло, там, за Да-ше-вом,
під Со-ро-ко-ю мно-жест-во ля-хів про - па - ло. — -па - ло. 2. щоб не ви-пи-ва-ли

1. Гей, не дивуйтесь, добрії люди,
Що на Україні повстало.
Там за Дашевом, під Сорокою,
Множество ляхів пропало ² .	3. А попереду Богдан Хмельницький
На білім коню відбився.
Од нас, козаків, од нас, юнаків,
Ні один ляшок не скрився!
2. Ой пийте, ляхи, води калюжі,
Води болотянїї,
Щоб не випивали на тій Україні
Меду та вина, лихїї!	4. А Перебийніс просить не багато –
П'ятсот козаків до бою,
Рубає мечем голови з плечів,
А решту топить водою ³ .

Заклична квартова інтонація, пунктирний ритм, регулярні акценти на сильну долю зображують образ волелюбного народу. За жанром це *похідний марш (козацька похідна пісня)*. Такі пісні співали під час військових переходів для зміцнення морального духу воїнів.

Ще одна відома козацька похідна пісня «Ой на горі та женці жнуть».

ОЙ НА ГОРІ ТА ЖЕНЦІ ЖНУТЬ⁴

Ой на го - рі Ой на го - рі Ой на го-рі та жен-ці жнуть, Ой на го-рі та жен-ці жнуть,
а по-під го - ро - ю, я - ром-до-ли - но - ю ко - за - ки йдуть.

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 270-271.

² Треті та четверті рядки кожного куплету повторюються двічі.

³ Текст пісні поданий у скороченні.

⁴ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку восковою. С. 26-27.

1. Ой на горі та женці жнуть, (2)

А попід горою,

Яром-долиною

Козаки йдуть.

Гей, долиною,

Гей, широкою,

Козаки йдуть.

2. Попереду Дорошенко (2)

Веде своє військо,

Військо запорізьке,

Хорошенько.

Гей, долиною,

Гей, широкою,

Хорошенько.

3. А позаду Сагайдачний, (2)

Що проміняв жінку

На тютюн та люльку,

Необачний.

Гей, долиною,

Гей, широкою,

Необачний.

4. «Гей, вернися, Сагайдачний, (2)

Візьми свою жінку,

Віддай тютюн-люльку

Необачний!

Гей, долиною,

Гей, широкою,

Необачний!»¹

Відома козацька похідна пісня **«Засвистали козаченьки»** (**«Засвіт встали козаченьки»**) була написана співачкою та поетесою з Полтави

Марусею Чурай. Її життя випало на період Визвольної війни 1648–1654 років. Вважають, що під враженням розлуки з коханим Григорієм Бобренком, який вирушив на смертельний бій з ворогом, і була написана пісня.

(35) М. Тимченко. Засвіт встали козаченьки.

Саме ця пісня звучить у фіналі видатної героїчної опери М. Лисенко «Тарас Бульба».

¹ Текст пісні подається у скороченні.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ¹

Помірно

За-світ вста - ли ко - за - чень - ки в по - хід з по - лу - но - чі за - пла - ка - ла

Ма - ру - сень - ка сво - ї яс - ні о - чі о - чі

1. Засвіт встали козаченьки	4. – Іди, іди, мій синочку,
В похід з полуночі,	Та не забарися,
Виплакала Марусенька	За чотири неділеньки
Свої ясні очі ² .	Додому вернися!
2. Не плач, не плач, Марусенько,	5. – Ой Бог знає, коли вернусь,
Не плач, не журися,	У якую годину;
Та за свого миленького	Прийми ж мою Марусеньку,
Богу помолися.	Як рідну дитину.
3. Стоїть місяць над горою,	6. Ой не плачте, не журітесь,
А сонця немає.	В тугу не вдавайтесь:
Мати сина в доріженьку	Заграв мій кінь вороненький,
Слізно проводжає.	Назад сподівайтесь!

Історичні події наступних століть оспівані в таких піснях, як «Максим, козак Залізняк» (повстання під назвою «Коліївщина» 1768 року), «Зібралися всі бурлаки» (обурення народу царицею Катериною II та графом Потоцьким XVIII століття), «Ой попід гай зелененький» та «За Сибіром сонце сходить» (пісні, присвячені народним месникам – Олексі Довбушу та Устиму Кармалюку) та інші. Історичні пісні продовжили життя і в XX столітті: пісні січових стрільців під час національно-визвольної боротьби українського народу 1914-1918 років («Ой у лузі червона калина похилилася»).

¹ Квітуї, Україно! : Українські народні пісні в записах К.Ф. Сковородникової: до 2000- християнства : Київ : Український центр культури досліджень Міністерства культури і мистецтв України, Фонд «Українська спадщина», 2000. С. 179-180.

² Третій та четвертий рядки кожного куплету повторюються двічі.

Характерними музичними особливостями історичних пісень є: строфічна (куплетна) будова пісні (заспів – приспів), можливість варіювання основного наспіву та яскраво виражена епічність.

Типи мелодики: речитативна, кантиленна і моторна (в похідних козацьких піснях). Найдавніші пісні входили до репертуару кобзарів. Похідні козацькі пісні виконуються хором без інструментального супроводу – *a cappella* – (за часів виникнення – чоловічим, а згодом мішаним).

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке героїчний епос?
2. Що таке історична пісня? Як вона виникла?
3. Які епохи оспівані в історичних піснях?
4. Назвати видатних діячів, що були прославлені в історичних піснях?
5. Назвати музичні особливості історичних пісень?
6. Вивчити пісні: «Ой на горі та женці жнуть», «Засвітали козаченьки».

Визначити музичні особливості пісень.

7. Чи кожна стару пісню можна назвати історичною? Пояснити відповідь.
8. Пояснити цитату видатного українського письменника та режисера О. Довженка: «Пісня – це геніальна поетична біографія українського народу».
9. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 10).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Поцікавитися у рідних про героїчне минуле своїх предків. Чи брали вони участь у видатних історичних подіях та коли? Підготувати про це доповідь.

5.2. ДУМИ

Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!

Т. Шевченко. «До Основ'яненка»¹.

Дума – це своєрідний імпровізаційно-речитативний лірико-епічний твір для голосу у супроводі бандури.

Це великі вокально-інструментальні твори, виконання яких вимагає багаторічного навчання і неабиякого таланту. Тому творцями та виконавцями дум були професійні народні співаки – *кобзарі* та іноді *лірники*.

Кобзар – мандрівний співак, який виконував думи та історичні пісні у супроводі кобзи або бандури.

Лірник – це народний співак, який супроводив свій спів грою на колісній лірі.

Найбільш поширеним було виконання дум на бандурі (до XVIII століття – на кобзі) ніж на колісній лірі з причини більш розвинутих технічних можливостей саме бандури. За змістом та реалістичністю викладу історичного матеріалу думи наближаються до *історичних пісень*, за оповідальністю та неквапливістю викладу – до давньоруських *билин* (але без міфологічних сюжетів та образів), за стилем виконання – до слов'янських *плачів* та *голосінь*.

(36) О. Сластіон.
Портрет кобзаря
Самійла Яшиного

(37) Ж. Айдукевич
«Лірник» 1898

¹ Шевченко Т. «До Основ'яненка» // Кобзар. С. 51.

Самі виконавці дум називали свої твори по-різному: пісні про старовину, козацькі притчі, запорозькі псалми, лицарські пісні тощо.

Зародилася українська дума, як і історична пісня, серед волелюбного козацтва. Авторами та виконавцями дум були самі козаки – безпосередні учасники історичних подій. Вони отримували бойові поранення у вигляді втрати зору, тому часто були сліпими.

Кобзарі та лірники, яких водили хлопці-поводирі, ходили по селах і містах, розносячи вісті про славу і подвиги героїв, їх мужність, героїзм і гарячу любов до України. З іншого боку, вони виконували роль «новинарів» (у сучасному розумінні – кореспондентів новин). Ці поважні професійні музиканти грали й співали на ярмарках, святах, весіллях, хрестинах тощо. Незрячі співці утворювали братства – «кобзарські цехи». До складу братств входили майстри та учні, які впродовж двох років опановували не тільки кобзарську майстерність, але й таємну «лебійську» мову. Вони мали дотримуватися певних корпоративних правил, порушення яких каралося. Після складання іспитів учні отримували право стати кобзарями. Також існувала практика віддавати хлопців у навчання до старих кобзарів.

Попередниками кобзарів були військові *співці-гусярі*, які в часи Київської Русі підіймали бойовий дух ратників, звеличували у билинах бойову славу руських князів та їх непереможних дружин. Один з таких гусярів згадується у «Слові о полку Ігоревім» – це «віщий Боян».

(38) В. Васнецов. Гусяри

Перший відомий запис думи датується 1684 роком (дума «Козак Голота»), а перша музична публікація Миколою Маркевичем у Києві, у збірці «Южно-руські пісні з голосами» (дума «Проводи козака») – 1856 роком. М. Маркевичем був введений і термін «дума» в українській фольклористиці.

Залежно від змісту та характеру думи поділяють на дві основні групи: *історичні та побутові*.

Історичні думи відтворюють зміст героїчної боротьби українського народу проти своїх поневолювачів:

- *турецька неволя* («Невільники», «Плач невільника», «Маруся Богуславка», «Утеча трьох братів із Азова» та інші);
- *героїчна смерть козака* («Іван Коновченко», «Хведір Безридний»);
- *визволення з неволі і щасливе повернення до рідного краю* («Самійло Кішка», «Олексій Попович», «Розмова Дніпра з Дунаєм»);
- *визвольна війна 1648-1854 років* («Хмельницький і Барабаш», «Корсунська битва», «Похід на Молдавію» тощо).

У **побутових** думах відображаються питання моралі, родинних стосунків, соціальної несправедливості («Вдова і три сини», «Дума про сестру та брата», «Прощання козака з родиною»).

МУЗИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА БУДОВА ДУМ

Думи виконуються *речитативом* (напівспів-напіврозмова), прикрашеним мелізмами, у якому ритміка (а часто і звуковисотний контур) пов'язані з наголосами у тексті. Тому текст у думі несе не тільки смислове навантаження, але й стає структурною основою. Прикметною рисою будови дум є їх *неподільність на строфи*. Дума може поділятися на окремі періоди (тиради). Вона відзначається нерівномірністю рядків, у яких може бути від чотирьох до тридцяти і більше складів.

Суттєвою особливістю дум є також *імпровізаційність* виконання. Кобзар запам'ятовує текст не слово в слово, а користується готовими фольклорними образами, словосполученнями, епічною лексикою, які містяться в його пам'яті. При цьому його творча свобода залишається досить значною, тому дума ніколи не повторюється буквально.

Розпочинаються думи *зачином* (часто з вигуком «Гей!», «Ой!»), в якому вказується місце або час дії. Далі йде епічна *розповідь* про основну подію. Вона уповільнена додатковими епізодами, описами одягу, вчинків героїв, словами-

повторами. **Кінцівка (славословіє)** думи славить героїв та бажає їм усякого добра та гаразду.

Дума «**Плач невільника в турецькій полоні**» була створена у XV-XVI століттях. В цій думі український козак розповідає про свої страждання в турецькій неволі і благає допомогти йому. До сюжету думи звертався Т. Шевченко у поемі «Гамалія».

ПЛАЧ НЕВІЛЬНИКА В ТУРЕЦЬКІМ ПОЛОНІ¹

♩ = приблизно 75

1-ший валок.

Гей, що на Чор-но-му мо-рі та на то-ну бі-ло-му ка-ме-ні, Там сто-
я-ла тем-ни-ця ка... ка-м'я на-я.

rit. *ten.*

Дума про **Марусю Богуславку** присвячена легендарній українській героїні XVI-XVII століть. Як і Настю Лісовську (Роксолану), Марусю взяли у полон турки і віддали до гарему турецького султана. Своє становище вона використовує для того, щоб звільнити 700 українських козаків-невольників, які перебували в полоні протягом 30 років.

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ²

Місцями *Ліра* ♩ = 60

ten. *ten.* Та не яс-ний со-кол
rall. *a tempo* Та й кви-ль, про-кви-ля-є, Як то син до-от-ця до ма-ту-сі
rall. *a tempo* З тяж-ко-ї не во-лі
a tempo В го-ро-ди хри-сти-ян-ські-ї по-клон по-си-ла-є.

Україна прославилася на весь світ своїми кобзарями. Це Остап Вересай та Павло Братиця (від них М. Лисенко записав кілька дум і в 1874 році

¹ Українські народні думи. У 5 т. / упор. М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії) та інші; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : ІМФЕ НАН УКРАЇНИ, 2009. Т. 1. С. 259.

² Там само. С. 305.

опублікував велику статтю «Характеристика музичних особливостей малоруських дум та пісень у виконанні кобзаря Вересая», що вийшла окремим виданням 1955 р.) [16], а також Михайло Кравченко, Іван Крюковський, Андрій Шут, Іван Стрічка та інші.

На сьогоднішній день підготовкою професійних кобзарів займаються кобзарські школи (Київський, Харківський та Львівський цехи). В них відроджують та реконструюють народні бандури, кобзи, колісні ліри, торбани, шоломовидні та криловидні гусла та інші інструменти, опановують традиційні способи гри на інструментах.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Дати визначення поняттю «дума».
2. Хто є виконавцем дум?
3. Що спільного та відмінного між думою та історичною піснею, думою та билиною,?
4. Де і чому виникло кобзарське мистецтво?
5. Назвати різновиди дум за змістом.
6. Які музичні та виконавські особливості дум?
7. Чи знайомі ви з творчістю Тараса Шевченка? Чому його збірка творів має назву «Кобзар»?
8. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 11).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підготувати доповідь про відомого кобзаря.

6. ЛІРИЧНІ ПІСНІ. БАЛАДИ

*Сонце низенько, вечір близенько –
Вийди до мене, моє серденько!¹.*

Ліричні пісні – це народнопоетичні твори, зміст яких пов'язаний з розкриттям внутрішнього світу людини, її переживань і настроїв.

Слово «лірика» походить від назви давньогрецького музичного інструменту «ліра». Ліричні пісні виникли у XVII – XIX століттях.

Усі ліричні пісні поділяються на дві великі групи: **родинно-побутові** та **соціально-побутові**.

РОДИННО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

Родинно-побутові – це пісні про кохання та родинне життя. Їх зміст:

- зародження почуттів, взаємна любов, думки про одруження («Ой, у полі вітер віє», «Сонце низенько», «Несе Галя воду», «Туман ярмом»);

- різні перешкоди на шляху до щастя закоханих («Ой, зійди, зійди, зіронько», «Ой, не шуми, луже», «Гаю, гаю зелен, розмаю»);

- розлука з коханим, зрада, нещасливе кохання («Ой, лугом іду, голосок веду», «Цвіте терен», «Ой, не світи, місяченьку»);

- про сімейне життя: нестерпне життя з нелюбим чоловіком, чоловіком-п'яницею, злою свекрухою, недоля дітей-сиріт тощо («Кохав мене батько», «Ой, зацвіла червона калина», «Пряля», «Мала мати одну дочку»).

Пісні можуть мати монологічну або діалогічну будову – як емоційна сповідь героїні або героя, або ж це лірична розмова героїв.

Важливу роль у розкритті душевного стану героїв виконує традиційна для народної творчості символіка. Наприклад, **«барвінок»** у пісні **«Несе Галя воду»**, в якій

(39) К. Трутовський.
Сцена біля колодязя

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 407.

оспівана сценка примирення після невеличкої сварки між закоханими, символізує вірність, довге та щасливе життя. На протилежність «барвінку», «*терен*» в пісні «*Терен цвіте*» є символом перешкод, страждання та нерозділеного кохання дівчини.

НЕСЕ ГАЛЯ ВОДУ¹

Жваво

Не-се Га-ля во-ду ко-ро-мис-ло гнеть-ся, А за не-ю Йван-ко, як бар-ві-нок в'єть-ся.

1 Несе Галя воду,	Я буду в садочку –	6.– Скільки не стелився,
Коромисло гнеться,	Прийди подивися.	Ти не поливала,
За нею Іванко,	4.– Прийшов у садочок,	Скільки не вертався,
Як барвінок, в'ється.	Зозуля кувала,	Ти не шанувала.
2.– Галю, ж моя Галю,	А ти ж мене, Галю,	7. Несе Галя воду,
Дай води напиться,	Та й не шанувала.	Коромисло гнеться,
Ти така хороша –	5.– Стелися, барвінку, –	За нею Іванко,
Дай хоч подивиться.	Буду поливати,	Як барвінок, в'ється.
3.– Вода у ставочку,	Вернися, Іванку, –	
Той піди напийся,	Буду шанувати.	

ТЕРЕН ЦВІТЕ²

Помірно

Те - рен цві - те, те - рен цві - те, лис - тя о - па - да - є.

Хто в лю-бо - ві не зна-єть-ся, той го-ря - не зна - є

1. Терен цвіте, терен цвіте,	2. А я молоденька
Листя опадає.	Вже горя зазнала,
Хто в любові не знається,	Вечероньки недоїла,
Той горя не знає ³ .	Нічки не доспала.

¹ Українські народні пісні з нотами / підбір. та впоряд. М. І. Преварська. Київ : Велес, 2008. С. 78.

² Українські народні пісні з нотами. Кого люблю – мій буде / упоряд. Г. І. Ганзбург; худож.-оформлювач Л. Д. Киркач. Харків : Фоліо, 2004. С. 7.

³ Третій та четвертий рядки кожного куплету повторюються двічі.

3. Візьму я кріселечко,
Сяду край віконця,
Іще очі не дримали,
А вже сходить сонце.

4. Хоч дримайте, не дримайте –
Не будете спати,

Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.

5. Очі мої, очі мої,
Що ви наробили?
Кого люди обминали,
Того полюбила.

На відміну від пісень про кохання, в *піснях про родинне життя*, особливо про тяжку долю жінки, немає романтичних картин, ідеалізованих почуттів. На першому плані виступає гірка реальна дійсність.

У пісні «Пряля» відображається тяжка жіноча доля невістки в домі злої свекрухи. В ній яскраво відтворюються протилежні художні образи. Ніжний, душевно багатий образ стомленої працею невістки протиставляється в кожному куплеті образам «змії»-свекрухи, «вітру»-свекру. Тільки «голуб»-чоловік втішає зморену працею жінку.

ПРЯЛЯ¹

Помірно

Ой пря - ду, пря - ду, спа-тонь-ки хо - чу... Ой скло-ню я
го - лі- вонь - ку на бі - лу - ю по - сті- лонь - ку, мо - же, я за - сну.

1. Ой пряду, пряду, спатоньки хочу...

Ой склоню я голівоньку

На білу постілоньку,

Може, я засну.

2. Аж свекруха йде, як змія гуде:

«Сонливая-дрімливая,

До роботи лінивая,

Невістко моя!»

3. Ой пряду, пряду, спатоньки хочу...

Ой склоню я голівоньку

На білу постілоньку,

Може, я засну.

4. Аж свекорко йде, як вітер гуде:

«Сонливая-дрімливая,

До роботи лінивая,

Невістко, моя!»

¹ Квітуї, Україно! : Українські народні пісні в записах К.Ф. Сковородникової. С. 374.

5. Ой пряду, пряду, спатоньки хочу...

Ой склоню я голівоньку

На білу постілоньку,

Може, я засну.

Невістко моя!»

6. А мій милий йде, як голуб гуде:

«Ой спи, мила-хорошая,

Пішла заміж молодая,

Не виспалася!»

Крім нелегких родинних стосунків, сімейне життя затьмарювали і інші обставини – пияцтво та жорстоке ставлення чоловіка до жінки. Яскравим зразком таких пісень є «Мала мати одну дочку».

МАЛА МАТИ ОДНУ ДОЧКУ¹

Andantino

Ma - ла ма - ти од - ну доч - ку, ма - ла ма - ти
од - ну доч - ку та й ку - па - ла у ме-дочку

Мала мати одну дочку (2)

Та й купала у медочку.

Та й купала-поливала. (2)

Щастя-долі не вгадала.

Щастя-долі не вгадала. (2)

За п'яниченьку оддала.

П'є п'яниця, п'є-гуляє, (2)

Йде додому – б'є та й лає.

«Ой я буду мандрувати, (2)

Лиху долю покидати!»

«Ой не роби та сваволі, (2)

Не покидай свої долі!

Як в калини білі квіти, (2)

Так у тебе дрібні діти!»

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ

У соціально-побутових піснях відобразилися думки та почуття народу, які були викликані явищами та подіями суспільного життя, класовими суперечностями, феодалним гнобленням:

• **козацькі пісні** – в них оспівується мужність, звитяга козаків, туга за ними їх рідних, коханих («Гомін, гомін по діброві», «Стоїть явір над водою», «А вже літ більш двісті», «Їхав козак містом», «Козак від'їжджає»).

• **рекрутські, солдатські** – пов'язані з темами насильного засилання молодих хлопців у солдати, військових походів, каліцтва і смерті за чужі

¹ Квітуї, Україно! : Українські народні пісні в записах К.Ф. Сквородникової. С. 364.

інтереси. Ці пісні сповнені сумним настроєм, тугою за рідними та коханими («Ой не неси, зимонько, піску жовтого», «Ой понад морем, понад Дунаєм»).

•**кріпацькі** – пісні, в яких оспівана тяжка доля селян в умовах підневільного життя («Бодай пану в дворі страшно», «Нема в світі правди»);

•**наймитські** та **бурлацькі** – це пісні, в яких оспівується недоля бідних наймитів і тих, хто змушений шукати роботи далеко від рідного дому після скасування кріпацтва. У Росії «бурлаками» називали робітників, що тягали річкові судна, а в Україні – самотніх бездомних людей («Віють вітри все буйнії», «Горе, горе тим сиротам», «Забіліли сніги», «Нема горя так нікому»).

•**чумацькі** – пісні, в яких оспівана тяжка та небезпечна праця чумаків.

Це були торговці, які їздили волами до берегів Чорного та Азовського морів та перевозили сіль, рибу, мед та інші товари. Слово «чумак» походить від слов'янської назви міри об'єму «чум», а також від тюркського «сум» – бочка.

(40) І. Айвазовський. «Чумаки в Малоросії»

НАД РІЧКОЮ, БЕРЕЖКОМ¹

Не дуже швидко

Над річ - ко - ю, бе - реж - ком, і - шов чу - мак
з ба - тіж - ком, гей, гей, з До - ну до до - му.

1. Над річкою, бережком
Ішов чумак з батіжком,
Гей-гей, з Дону додому.

2. За плечима торбина,
Ще й латана свитина,
Гей-гей, дочумакувавсь!

¹ Українські народні пісні з нотами. Кого люблю – мій буде. С. 216-217.

3. «Постій, чумак, постривай:
Шляху в людей розпитай,
Гей-гей, чи не заблудивсь?»

4. «Мені шляху не питать,
Прямо степом мандрувать,
Гей-гей, долю доганять!»¹

Характерними рисами ліричних пісень є розвинена кантиленна мелодія широкого діапазону, оспівування опорних тонів, хроматизми, вільний мелодичний розвиток, перемінний лад, помірний темп. Виконується переважно багатоголосно з сольним заспівом.

БАЛАДА

Балада – це багатокуплетна строфічна лірико-епічна пісня з розвиненим сюжетом та гостродраматичним змістом.

У Середньовіччі в Італії та Франції «баладами» називали танцювальні пісні любовного змісту. В українських народних баладах частіше змальовуються побутові конфлікти та любовні драми з трагічною розв'язкою (отруєння з ревнощів – «Ой не ходи, Грицю»). Дуже часто балади мають також фантастичні та легендарні сюжети, наприклад, закляття та перетворення людей у квіти, трави чи куці («Ой за гаєм зелененьким»).

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ² (музика та слова Марусі Чурай)

Помірно

Ой не хо-ди, Гри - цю, та й на ве - чор - ни - ці, бо на ве-чор - ни - цях
дів - ки ча - рів - ни - ці. Кот - ра - я дів - чи - на чор - ні бро - ви
ма - є, то та - я дів - чи - на у - сі ча - ри зна - є. зна - є.

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці, У неділю рано зіллячко копала,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці! А у понеділок пополоסקала.
Котра дівчина чорні брови має, Прийшов вівторок – зіллячко
То тая дівчина усі чари знає. зварила,
А в середу рано Гриця отруїла.

¹ Текст пісні поданий у скороченні.

² Українські народні пісні з нотами. Чом ти не прийшов... С. 128-129.

Сюжет балади став дуже популярним і ліг в основу багатьох творів: повість О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала», п'єса М. Старицького «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці», поема В. Самійленка «Маруся Чурайвна», історичний роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай».

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Дати визначення поняттю «лірична пісня».
2. Які теми оспівані в лірико-побутових піснях? Назвати приклади пісень.
3. Вивчити пісні «Несе Галя воду», «Терен цвіте», «Пряля», «Мала мати одну дочку»; охарактеризувати музичні особливості пісень.
4. Перелічити різновиди соціально-побутових пісень.
5. Чи зустрічаються ліричні теми та образи в обрядових піснях? Де саме?
6. Які особливості українських народних балад?
7. З якими піснями асоціюються ці картини? Розказати їх зміст.

(41) М. Тимченко.
Дівчино, дай води
напитись

(42) М. Примаченко.
Маруся кужіль пряла.

(43) М. Пимоненко. Суперниці.

8. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 12).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підібрати ілюстрації до вивчених ліричних пісень.

7. УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ МУЗИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНА МУЗИКА

*Струни мої, струни золотії, заграйте мені стиха,
Нехай козак-нетяжище позбудеться лиха.
І. Нечуй-Левицький. «Маруся Богуславка»¹.*

Народна інструментальна музика посідає особливе місце в українському фольклорі. Про існування українських музичних інструментів відомо дуже давно. Так, наприклад, у селі Мізин Коропського району Чернігівської області під час археологічних розкопок поселення, яке жило 20 тис. років тому, було знайдено первісні ударні та шумові інструменти: лопатка, стегно, щелепа мамонта, шумовий браслет та інші, які застосовувалися з ритуальною метою, наприклад, під час поховання.

Про високу музичну культуру східних слов'ян ми дізнаємося з пам'яток культури, зокрема, з фресок башти Софіївського собору, де зображені виконавці на окремих інструментах та цілі інструментальні ансамблі, а також скоморохи, які відомі ще з XI століття.

(44) Музиканти та скоморохи. Фреска башти київського Софіївського собору.

За способом звуковидобування народні музичні інструменти поділяються на три основні групи: струнні, духові, ударні.

СТРУННІ ІНСТРУМЕНТИ

Струнні щипкові інструменти:

Гуслі (зі слов'янської «густя», «гудіти») – це найстаріший струнний щипковий інструмент, на якому грали гусяри у Київській Русі. Це трикутний дерев'яний ящик з натягнутими струнами.

(45) гуслі

¹ Нечуй-Левицький І. «Маруся Богуславка» // Зібрання творів : у 10 томах / ред. кол.: Н. Є. Крутікова (голова) та ін. / І. Нечуй-Левицький. Київ : Наукова думка, 1967. Т. 9. С. 190.

(46) *кобза*

Кобза – це старовинний український народний щипковий інструмент, який має овальний корпус, шийку з ладами, струни і приструнки. На кобзі грають, притискаючи пальцями струни на грифі в поєднанні з щипком відкритих струн на корпусі. На ній кобзарі за часів козацтва виконували історичні пісні та думи.

Бандура – більш удосконалений варіант кобзи з грушеподібним корпусом та хроматичним строем. У сучасній бандурі збільшена кількість струн до 65 та розширені технічні можливості інструменту. Зараз, крім сольного виконання, дуже популярні капели (ансамблі) бандуристів. Майстром І. Скляром була створена ціла родина бандур (прима, альт, контрабас).

(47) *бандура*

Торбан – лютнеподібний щипковий інструмент, поширений у XVIII-XIX століттях в Україні серед панства та духовенства, тому його друга назва «панська бандура». Торбан нагадує бандуру, але він має ще басы, протягнені від додаткової головки паралельно грифу інструмента. Під звуки торбану співали побутові пісні та романси. Відомі торбаністи: І. Кошовий, Г. Відорт і Фр. Відорт.

(48) *торбан*

Струнні смичкові інструменти:

Гудок – струнно-смичковий інструмент часів Київської Русі, попередник скрипки. Грали на ньому лукоподібним смичком, супроводжуючи танцювальну музику та танцювальні пісні.

(49) *гудок*

Скрипка (від слов'янської «скрипати», тобто «скрипіти») – струнно-смичковий інструмент, відомий у всьому світі. В музичному побуті українського народу скрипка займає місце як сольний інструмент, так і у складі ансамблю «троїсті музики», який супроводить танці та спів пісень.

(50) *басоля*

Басоля (басок) – український різновид віолончелі. Зустрічаються чотириструнна (центр та схід України) та триструнна (захід України) басолі, прототипом яких є басовий гудок. Басоля виконує функції баса в народному

ансамблі та посилює басову партію в оркестрі народних інструментів.

Бас – український аналог контрабаса. Але на відміну від контрабаса Західної Європи, до українського басу часто додаються ще і тарілки, перетворюючи інструмент у струнно-ударний **козобас**. У народний ансамбль бас увійшов у XIX столітті для доповнення ударної та басової партій, та для посилення кульмінацій.

(51) козобас

Струнні клавішні смичкові інструменти:

Колісна ліра – старовинний струнний клавішно-смичковий інструмент,

(52) колісні ліри

у якому роль смичка виконує колесо. Вона була відома ще з X-XII століть під назвою «органіструм». Грають на ній так: на одній струні грають мелодію, притискаючи струни клавішами, а дві інші струни (басова та тенор)

– це *бурдон* (постійний звуковий тон на фоні мелодії). На Україні вона була розповсюджена з часів козацтва. Репертуар лірників – думи, історичні пісні, канти, псалми. Відомі майстри колісних лір: Скоба, І. Скляр, В. Зуляк.

Струнні ударні інструменти:

Цимбали – струнно-ударний музичний інструмент, постійний учасник ансамблю «троїста музика» та оркестру народних інструментів. Складається з дерев'яного корпусу прямокутної (трапецієвидної) форми з натягнутими над ним струнами. Звук видобувається ударами паличок по

(53) цимбали

струнах. Цимбали мають широкі технічні та художньо-виражальні можливості (гра віртуозних пасажів, подвійних нот, арпеджованих акордів).

ДУХОВІ ІНСТРУМЕНТИ

Свистячі духові – це духові інструменти, звук в яких відтворюється за допомогою вдування повітря через спеціальний отвір.

Свистульки – це різновид «посудинних» (керамічних, глиняних) флейт. Вони поширені в Україні як дитячі іграшки. Їх виготовляють у вигляді півників,

пташок, котиків, баранчиків, жабок тощо. Вони мають отвір для вдування повітря, а також бокові отвори на корпусі, закриваючи і відкриваючи які можна відтворювати різні за висотою звуки.

Окарина, зозуля (від. італ. «гусятко») – більш досконалий інструмент, ніж свистунець, який має 6 отворів для пальців, багатший звукорядом і тембром. Цей інструмент може імітувати завивання звірів, спів птахів, особливо зозулі.

(54) окарина

Сопілка – найпопулярніший український духовий інструмент.

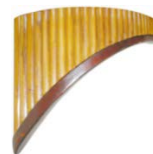

(55) сопілка

Традиційна народна діатонічна сопілка має довжину 30-40 см, 5-6 пальцевих отворів, свисток у верхній частині. Академічна хроматична сопілка майстра Д. Демінчука має 10 отворів. Це, переважно, індивідуальний інструмент «до слухання». Але,

водночас, сопілка є і ансамблевим інструментом, співзвучним з іншими інструментами. На сопілці легко і ефектно виконуються різні мелізми.

Свиріль (ребро, кувиця, най) – український різновид флейти Пана. Це багатоцівкова флейта, що складається з трьох і більше бамбукових, очеретяних, кістяних або металевих дудок різної довжини, закритих знизу. На них виконуються протяжні і жваві танцювальні мелодії, а також інструментальні награвання (імпровізації).

(56) свиріль

Язичкові духові – це інструменти, звук яких видобувається від коливання язичка (трості).

Дуда (коза) – популярний народний духовий язичковий інструмент.

Резервуаром для повітря цього інструмента є суцільний міх із козячої, баранячої або телячої шкіри. В нього вставлені 4 трубки: для нагнітання повітря, ігрова (мелодична) трубка з 5-6 пальцевими отворами, бурдонні (басова та квінтова) трубки. У давнину на ній грали пастухи та козаки.

(57) дуда

На ній виконують як протяжні, так і швидкі, імпровізаційні мелодії.

Амбушурні духові – інструменти, звук яких утворюється завдяки вібрації губ за допомогою мундштука.

Трембіта – давній амбушурний інструмент Карпат, який має вигляд довгої (2,5-4 метри) конусоподібної дерев'яної труби без пальцевих отворів, з діаметром розтруба 60-100 мм. Роблять трембіту зі смереки. Це сигнальний і ритуальний інструмент, звуки якої чути на відстань понад

(58) трембіта

10 км. У давнину дозорні, виставлені на вершинах гір, могли сигналами трембіти попередити населення про наближення ворога. Також її сигналом старший пастух повідомляє інших про полудневе доїння, увечері збирає розкидані по горах отари, допомагає зорієнтуватися у негоду. Як ритуальний інструмент вона є невід'ємним учасником масових урочистостей гуцулів і бойків. Грають на трембіті, в основному, у верхньому регістрі. В оркестрі народних інструментів трембіти використовують як епізодичний інструмент.

Сурма (від перської «святкова флейта») – це народний дерев'яний духовий інструмент з різким сильним звуком. Вона відома як військовий

(59) сурма

сигнальний інструмент ще з часів Київської Русі та в часи козацтва. Це пряма конічна флейта з 5-8 пальцевими отворами, з подвійною тростиною (сплющеною очеретяною трубкою або житньою соломиною). Сурма входить до складу Національного оркестру народних інструментів з моменту його заснування (1970).

Ріг – один з найдавніших сигнальних та ритуальних інструментів, який роблять з великого коров'ячого рога. Ріг застосовувався як пастуший, мисливський, військовий та ритуальний інструмент. В Україні він відомий з часів Київської Русі як інструмент бойових дружин. На ньому грають тільки поодинокі звуки. Має пронизливий, гучний звук.

УДАРНІ ІНСТРУМЕНТИ

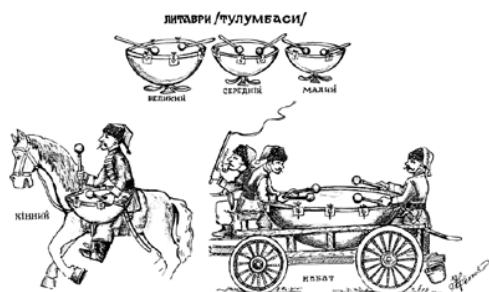
Бубон – ударний інструмент з невизначеною висотою звуку. Це обруч, на який з одного боку натягнуто шкіру. В його прорізах встановлені металеві тарілочки (брязкальця). З іншого боку натягують жильні струни або дротики,

на які підвішують дзвіночки. В оркестрі бубон утримує темп та надає певного колориту та характеру. Він звучить у танцювальній музиці та похідних маршах.

(60) бубон

Тулумбас – це український різновид литавр, який був поширений серед

(61) тулумбаси

запорізьких козаків з XVII століття. Це казаноподібний барабан, обтягнутий з відкритого боку шкірою, по якій б'ють калаталом. Тулумбаси були різні за розміром: **кінні**, які чіплялися з обох боків коня, та **набати**, в які били одночасно

8 чоловік. За допомогою набатів довбиші скликали козацьку раду, повідомляли про ворожий напад, передавали накази під час бою тощо. Як і литаври, тулумбаси налаштовувалися в межах квінти. На них можна грати окремими ударами або тремоло.

Бухало – український різновид великого барабана, лише менший за розміром та з тарілочкою нагорі. Найчастіше застосовується в танцювальній музиці. Прикріпивши його до поясу виконавець може навіть танцювати з ним. Грають на бухалі за допомогою калатайки, а по тарілці б'ють металевим прутиком.

(62) бухало

Бугай – це старовинний західноукраїнський акомпануючий фрикційний

(63) бугай

(від італ. *frictio* «тертя») музичний інструмент, який за тембром нагадує ревіння бугая (бика). Це дерев'яний циліндр, у якому верхній отвір обтягнуто шкірою. До шкіри в центрі прикріплено пучок конячого волосся. Музикант брав бугая під руку і зволоженими у квасі чи пиві руками смикав за волосся.

ОКРЕМІ ІНСТРУМЕНТИ

Одним із своєрідних українських інструментів є **дримба (варган)**, назва якої перекладається зі старослов'янської мови як уста («варга») або з грецької як орган («*ὄργανον*» – «інструмент»). Він належить до групи **самозвучних язичкових щипкових** інструментів, де джерелом звуку є сам

корпус або його частина. Це підківка та язичок. Звук видобувається за допомогою язичка, який приводиться в коливання щипком пальця. Утворюється характерна вібрація, а висота тону міняється залежно від позиції рота і язика.

(64) дрімба

В Україні також побутує багато інструментів інших народів: гітара, мандоліна, балалайка, гармонія, баян, волинка, домра, що є свідченням давніх культурних зв'язків між народами.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Яке місце посідає інструментальна музика у побуті українського народу?
2. На які групи поділяються народні музичні інструменти?
3. Перелічити інструменти кожної групи та охарактеризувати їх.
4. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 13).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

1. Підібрати (або створити самостійно) та прочитати на уроці вірші, загадки або цікаві факти про українські народні музичні інструменти.

8. «ТРОЇСТІ МУЗИКИ».

ТАНЦІ І ТАНЦЮВАЛЬНІ ПІСНІ

*Ви, музики, грайте,
а ви, люди, чуйте, –
старі – мах по домах!
Молоді – танцюйте!¹*

Найпоширенішою формою інструментальної ансамблевої гри є фольклорний ансамбль *«троїсті музики»*.

«Троїсті музики» – народний інструментальний ансамбль, у склад якого, найчастіше, входять три учасники.

Найчастіше до складу ансамблю входять:

- цимбали, скрипка, барабан;
- скрипка, сопілка, бубон (центральна Україна);
- скрипка, цимбали, бас;
- скрипка, цимбали, бубон;
- дві скрипки, бас або бубон (Західна Україна).

Існує **українська легенда** про створення ансамблю «троїста музика». Три парубки (скрипаль, цимбаліст і сопілкар) закохалися в одну дівчину.

Вона, вибираючи собі нареченого, запропонувала їм привселюдно позмагатись у грі: чиє виконання народ визнає найліпшим, за того вона і вийде заміж. Кожний музикант на своєму інструменті в ансамблі грав дуже гарно, тому, щоб нікого не образити, дівчина вирішила не обирати жодного. Тоді і народилась нечувана досі музика, яку і назвали «троїстою музикою».

(65) В. Одайник. Троїсті музики.

¹ Українка Л. Зібрання творів. С. 122.

Зародження ансамблю «троїстих музик» відносять до кінця XVI – початку XVII століть під час виконання «Вертепу».

Ансамбль виконує танці, марші, супроводжує спів пісень на весіллях, вечорницях, народних святах.

Музичні функції інструментів в ансамблі розподіляються так:

- перша партія (мелодія) – скрипка;
- друга партія – гармонічна підтримка (друга скрипка, цимбали);
- третя партія (метро-ритмічна основа ансамблю) – бубон, барабан, бас (козобас). Роль диригента виконує скрипаль.

Крім «троїстих музик» в Україні існують народні колективи з більшою кількістю учасників, які називаються «фольклорними капелами».

ТАНЦІ ТА ТАНЦЮВАЛЬНІ ПІСНІ

Серед інструментальної народної музики поширена **музика «до танців»**, яка поділяється на, власне, **танці** та **танцювальні пісні**. Найпопулярнішими народними танцями в Україні є гопак, козачок, аркан, шумка. В Україні також поширені танці інших народів: полька, краков'як, чардаш, бариня, кадриль.

Гопак (від слова «гопати» – «стрибати») – традиційний швидкий чоловічий танець у розмірі 2/4, який виник серед козаків.

Він був створений з елементів тренувань козаків у бойовому мистецтві. Для нього показові присідання, стрибки, кружляння, бо він вимагає сили, енергії та винахідливості.

Козачок (від слова «козак») – український дводольний танець у швидкому темпі з характерним дрібним ритмічним малюнком.

Його награти та танцювальні фігури мають спільні риси з гопакком, але характер танцю більш легкий.

Аркан – старовинний український чоловічий танець, поширений на Західній Україні.

Цей танець є головним елементом обряду посвячення гуцульського двадцятирічного хлопця у легіні (чоловіки). Після участі у ньому він отримував

право здійснювати танці, носити бартку (топірець) та підперезуватися чересом (широким паском).

Танцювальні пісні – це пісні, які виконуються під час танців.

За характером вони веселі та життєрадісні. Їх особливість полягає у тісному зв'язку з танцями – коломийкою, козачком та шумкою.

Коломийка – коротка, жвава дворядкова співанка, кожен рядок якої має 14 складів з обов'язковою цезурою (паузою) після восьмого складу.

Назва «коломийка» походить від основної танцювальної фігури – кола. Ці танцювальні пісні найбільш популярні в Західній Україні. Розмір вірша, переважно 4+4+6, розмір такту 2/4, в кадансах присутня ритмічна фігура дві чверті. Під час танцю відбувається змагання у винахідливості, дотепності, при цьому іноді куплети виникають імпровізаційно.

Я ТО ТУ КОЛОМИЙКУ ЗАЧУЮ, ЗАЧУЮ¹
(парубоцькі коломийки)

Allegretto

Як я то ту ко-ло- мий-ку за-чу-ю, за - чу - ю, че-рез то ту ко-ло- мий-ку
до - ма не__ но - чу - ю. Ой за-грай ми, му - зи-чень-ку, за - грай ми, за -
грай ми, ти, мо - ло - да дів - чи - нонь - ко, спі - вай ми, спі - вай ми!

Козачок (від слова «козак») – це танцювальна пісня, з розміром вірша 4+3, розміром такту 2/4 та характерним ритмічним малюнком – дві восьмих та чверть.

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 452.

ОД КИЄВА ДО ЛУБЕН (ДАМ ЛИХА ЗАКАБЛУКАМ)¹

Allegro non troppo

Од Ки - є - ва до Лу - бень... На - сі - я - ла ко - но - пель. Дам ли - ха
за каб - лу - кам, за каб - лу - кам ли - ха дам,... До - ста - неть - ся й пе - ре - дам!

1. Од Києва до Лубен —

4. А мій батько-чоботар —

Насіяла конопель.

Черевички залатав.

Приспів:

5. Запряжу я козу в віз —

Дам лиха закаблукам,

Та й поїду по рогіз³.

Закаблукам лиха дам!

6. Запряжу я півня в сани, —

*Достанеться й передам!*²

Та поїду до Оксани.

2. Од Ніжина до Прилуки —

7. Запряжу я барана, —

Та побила закаблуки.

Куди люде^[и], туди й я.

3. Од Полтави до Хорола —

Черевички попорола.

***Шумка** – це традиційна подільська жартівлива пісня-танець, а також танець у розмірі 2/4. Музичні особливості шумки: розмір вірша 4+4, 3+3, 4+3, розмір такту 2/4, рух переважно восьмими.*

І ШУМИТЬ І ГУДЕ⁴

Швидко

І шу - мить, і гу - де, дрі - бен до - щик і - де!
А хто ж ме - не мо - ло - ду - ю та до - до - му про - ве - де?

1. І шумить, і гуде, дрібний дощик іде!

А хто ж мене, молодую, та додому проведе? (2)

2. Обізвався козак на солодкім меду:

– Гуляй, гуляй, чорнобрива, я додому заведу. (2)

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. С. 458-459.

² Приспів виконується після кожного куплету.

³ Рогіз – болотяна рослина, схожа на комиш.

⁴ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 130.

3. – Не веди ж ти мене, ой прошу ж я тебе,
 Бо лихого мужа маю, буде бити, добре знаю. (2)
4. На бік, хлопці, на бік, бо чорт мужа несе!
 Як побачить мене з вами, його трясця затрясе¹. (2)

Частівка (від російського прикметника «частый» – «швидкий», близький до скоромовки) – це сольна жартівлива співанка (пісенька-куплет), різновид коломийки.

НА ВУЛИЦІ СКРИПКА ГРАЄ²

Allegretto

На ву - ли - ці скрип - ка гра - є, ме - не ма - ти не пус - ка - є.
 Сер - дить - ся і ли - ха, не ба - чи - ла же - ни - ха.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке «троїста музика»?
2. Які інструменти входять до складу ансамблю «троїстих музик»?
3. Розказати легенду про виникнення ансамблю «троїстих музик»?
4. Як розподіляються інструменти в цьому ансамблі?
5. Що таке «музика до танців», на які різновиди вона поділяється?
6. Що таке танцювальні пісні, які танці покладені в їх основу?
7. Вивчити пісні «Од Києва до Лубен» та «І шумить, і гуде».
8. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 14).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підготувати та прочитати доповідь про танцювальні традиції, які існують у вашому регіоні.

¹ Текст пісні поданий у скороченні.

² Українка Л. Зібрання творів. С. 140.

9. ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Боже великий, єдиний!

Нам Україну храни,

Волі і світу промінням

Ти її осіни.

О. Кониський «Молитва за Україну»¹.

Серед українських пісенних жанрів особливе місце належить **пісні літературного походження**. Її ще називають сольна пісня-романс, солоспів.

Пісня літературного походження – це пісня, яка створена певними авторами (поетом, композитором), але яка стала народною за побутуванням та популярністю.

Тексти таких пісень серед народу передавалися в усній формі дуже тривалий час, так що імена авторів часто забувалися, і пісні вважалися народними. Але незважаючи на їх поширеність серед народу, пісні літературного походження мають свої відмінності. При інтонаційно-ритмічній близькості до народнопісенної творчості пісня літературного походження має більш індивідуалізовану ліричну мелодію, інструментальний супровід, розвинену ладо-гармонічну будову; образи та сюжети в них засновані на особистих переживаннях.

Найдавніші пісні-романси, які давно вже стали народними, написані *Семеном Климівським* («Їхав козак за Дунай») та *Марусею Чурай* («Засвіт встали козаченьки», «Ой, не ходи Грицю та й на вечорницю», «Віють вітри»). Серед видатних поетів, твори яких стали народними піснями, є *Григорій Сковорода* – мандрівний філософ, поет, музикант, педагог, автор пісень «Ой ти птичко жовтобока», «Стоїть явір над водою». Важливий етап у розвитку української пісенності пов'язаний з поезією *Тараса Шевченка*, яка одразу стала частиною народної творчості («Думи мої, думи», «Така її доля», музика

¹ Українські народні пісні з нотами / М. І. Преварська. С. 3.

В. Заремби; «По діброві вітер виє», «Рече та стогне Дніпр широкий», музика Д. Крижанівського; «Заповіт», музика Г. Гладкого тощо). Чимало пісень на тексти *І. Франка*, драматургів *М. Старицького*, *М. Кропивницького*, *І. Котляревського* стали народними піснями, і далеко не всі знають, хто їх справжній автор.

Пісня «**Їхав козак за Дунай**» належить **Семену Климовському** (1705-1785) – козаку Харківського полку, філософу, поету.

У пісні змальована поетична картина прощання молодого парубка з коханою дівчиною, який рушає на військову службу. Для козака військова служба – це священний обов’язок, вияв патріотизму до рідної землі. Пісня побудована у формі діалогу між козаком та дівчиною. Пісня увібрала в себе риси народної пісні (простота та щирість мелодії, близькість до народнопісенних інтонацій). Її мелодія будується на секвенційному розгортанні музичних фраз, в основі гармонії покладені тоніко-домінантові співвідношення та мальовничі зіставлення паралельних тональностей між першою та другою частинами пісні.

Пісня має численні обробки: обробка для голосу, віолончелі, скрипки і фортепіано та варіації на тему пісні «Їхав козак за Дунай» для фортепіано з флейтою або скрипкою Людвіга ван Бетховена; варіації для фортепіано К.М. Вебера; для шестиструнної гітари І.А. Березовського тощо.

ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ.¹
(музика та слова С. Климовського)

Не швидко

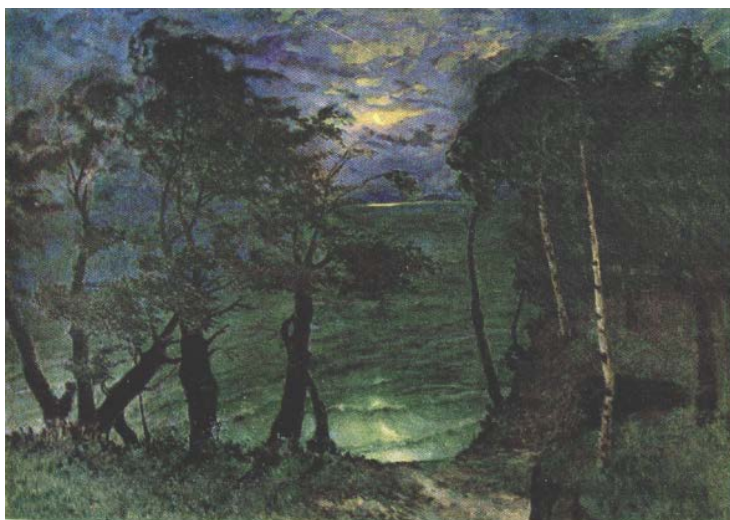
Ї-хав ко-зак за Ду- най, ска-зав: "Дів-чи - но, про- щай! Ти, ко-ни-ку, во-ро-нень-кий,
не - си та гу - лий!" "По- стій, по- стій, ко - за - че, тво - я дів - чи -
на пла - че, як ти ме - не по - ки - да - еш,- тіль-ки по - ду - май!"

¹ Українські народні пісні з нотами. Чом ти не прийшов. С. 228-229.

1. Їхав козак за Дунай
Сказав: «Дівчино, прощай!»
Ти, конику вороненький,
Неси та гуляй.
2. – Постій, постій, козаче!
Твоя дівчина плаче.
Як ти мене покидаєш –
Тільки подумай!

3. – Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі очитай!
4. – Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного.
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

Пісня «**Реве та стогне Дніпр широкий**» написана композитором *Данилом Крижанівським* у 1886 році на текст з балади *Тараса Шевченка* «Причинна» (1837). Вона присвячена видатному українському драматургу *Марку Кропивницькому*. Образ Дніпра був для поета уособленням рідної України, історичної долі українського народу: то могутньої, суворої, то спокійної, чарівної. Недарма у роки Другої світової війни ця пісня стала музичними позивними українського радіо, а художника *Миколу Бурачека* надихнула на створення картини.

(66) Микола Бурачек.
Реве та стогне Дніпр широкий. 1941

В основу двочастинного куплету пісні покладена хвилеподібна широка співуча мелодія, яка рухається по звуках тонічного тризвуку, змальовуючи безкрайні обрії Дніпрового простору.

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ¹
(музика Д. Крижанівського, слова Т. Шевченка)

Повільно

1. Реве та стогне Дніпр широкий, Сичі в гаю перекликались,
Сердитий вітер завива, Та ясен раз у раз скрипів

Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма².

2. І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

3. Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,

(67) К. Трутовський.
Тарас Шевченко з кобзою над Дніпром

В історії українського народу є багато патріотичних пісень, в яких прославляється героїчне минуле України, воля до перемоги, боротьба за незалежність та національну єдність. Головною піснею нашої країни для кожного її громадянина є **Державний Гімн**.

Державний гімн України (від давньогрец. – «хвалебна пісня») – урочиста пісня, один з офіційних національних символів нашої держави поряд із прапором і гербом, що символізують національні ідеї єдності країни.

У давнину гімни виконувалися в Давній Греції як хвала на честь богів та античних героїв. Пізніше у Західній Європі гімнами називали духовні пісні, написані на біблійні тексти. Перші урочисті гімни з'явилися у XVI столітті.

¹ Українські народні пісні з нотами. Чом ти не прийшов. С. 259.

² Другий та третій рядки кожного куплету повторюються двічі.

Державний гімн звучить під час усіх офіційних урочистих заходів, державних свят, демонстрацій, військових парадів, спортивних змаганнях.

Державним гімном нашої країни є пісня «**Ще не вмерла Україна**».

Вірш майбутнього гімну був написаний *Павлом Чубинським* (1839-1884) у 1862 році під впливом сербського гімну, який автор почув у Київському університеті від сербських студентів. Надрукований у львівському журналі «Мета» № 4 у 1863 році вірш швидко став популярним серед української молоді. За свою незмірну любов до України автор був засланий до Архангельської губернії. Заборонений вірш потайки продовжували читати та співати на різні мелодії. Тільки у 1865 році галицький композитор, священник *Михайло Вербицький* (1815-1870) написав до нього музику. Вперше пісня була виконана 10 березня 1865 у Перемишлі як завершальний номер концерту, присвяченого Т. Шевченку. Більше століття під час тоталітарного режиму радянських часів пісня «Ще не вмерла Україна» заборонялася. Тільки 24 серпня 1991 року на церемонії затвердження «Акту проголошення незалежності України» в залі Верховної Ради було виконано національний гімн «Ще не вмерла Україна». Статусу Державного Гімну України ця пісня набула 6 березня 2003 року.

Ця хорова (тричастинна) пісня написана у жанрі похідного козацького маршу. В основі мелодії покладені мажорні закличні інтонації та характерний для українських героїчних історичних пісень пунктирний ритм.

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА¹

(музика М. Вербицького, слова П. Чубинського)

Велично

Ще не вмер - ла У - кра ї - ни ні сла-ва ні во - ля, ще нам, брат - тя
мо - ло-ді - ї у-сміх-неть - ся до - ля. Зги - нуть на - ші во - ро-жень-ки,
як ро-са на сон - ці, за - па-ну - ем і — ми, брат-тя, у сво - їй сто -

¹ Українські народні пісні з нотами / М. І. Преварська. С. 5-6.

рон - ці. Ду - шу й тіло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - ду
і по - ка - жем, що ми брат - тя, ко - заць - ко - го ро - ду.

Поряд із державним гімном в Україні є ще один гімн –духовний – це Молитва за Україну «**Боже Великий, Єдиний**» (слова *Олександра Кониського*, музика *Миколи Лисенко*). Пісня була написана у 1885 році та спочатку призначалася для дітей українських шкіл Західної України. Водночас Молитва за Україну звучала на релігійних святах у церквах, ставши символом духовно-патріотичних ідей українців.

В основу пісні покладена мелодія, яка одночасно поєднує в собі ніжно-ліричні та піднесено-величні почуття.

БОЖЕ ВЕЛИКИЙ, ЄДИНИЙ¹
Молитва за Україну
(музика *М. Лисенко*, слова *О. Кониського*)

Урочисто

Бо-же ве-ли-кий є - ди - ний, на-шу Вкра ї - ну хра - ни, Во-лі і сві - ту про-
мін - ням ти ї - ї о - сі - ни. Сві-том на-у - ки і знан - ня, ти ї - ї про-сві-
ти. В чис - тій лю-бо - ві до не - і Ти нас Бо - же зрос - ти.
Мо - ли-мось Бо - же є - ди - ний, на - шу Вкра ї - ну хра - ни,
Всі сво - ї лас - ки щед - ро - ти Ти на люд наш звер - ни.

ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ

1. Що таке пісня літературного походження?
2. Назвати її спільні ознаки та відмінності з народною піснею.

¹ Українські народні пісні з нотами / М. І. Преварська. С. 3-4.

3. Хто є автором відомої пісні «Їхав козак за Дунай»?
4. Пояснити, у чому полягає причина неймовірної популярності пісні «Їхав козак за Дунай» у всьому світі.
5. Хто є авторами пісні «Рече та стогне Дніпр широкий»?
6. Які образи та ідеї уособлює Дніпро у цій пісні?
7. Порівняти пісню «Рече та стогне Дніпр широкий» з одноіменною картиною Миколи Бурачека: якими художніми засобами в пісні та в картині передано образ Дніпра? Що в них спільного, а що відмінне?
8. Як називається головна пісня нашої Батьківщини, хто її автори?
9. Розказати історію виникнення Державного гімну України.
10. З якими героями України та якими історичними подіями асоціюється у вас державний гімн?
11. Охарактеризувати музичні особливості державного гімну «Ще не вмерла Україна».
12. Вивчити пісні «Їхав козак за Дунай», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Ще не вмерла Україна».
13. Виконати завдання в робочому зошиті (Тема 15).

ТВОРЧА МАЙСТЕРНЯ

Підготувати доповідь про відому пісню літературного походження: її авторів, історію створення та побутування.

II. ОРІЄНТОВНИЙ ВАРІАНТ ПИСЬМОВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ «УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ»

I. ТЕСТИ:

1. Що в перекладі з англійської мови означає поняття «фольклор»?
а) народ; б) народна мудрість; в) народна пісня.
2. Виникнення календарно-обрядового фольклору пов'язане із:
а) мисливством; б) збиральництвом; в) землеробством.
3. До календарно-обрядових пісень належать:
а) колядки і щедрівки; б) історичні пісні та думи; в) родинно-побутові пісні.
4. Укажіть пісні, які не є календарно-обрядовими:
а) козацькі; б) жниварські; в) купальські.
5. Які календарно-обрядові пісні належать до весняних?
а) колядки; б) гаївки; в) обжинкові.
6. Які пісні відносяться до літньо-осіннього циклу?
а) русальні; б) купальські; в) колядки.
7. «Ой на горі та й жінці жнуть» належить до народних пісень:
а) жниварських; б) косарських; в) козацьких похідних.
8. Мотиви ушавлення народження Ісуса Христа, побажання родинного добробуту звучать у:
а) щедрівках; б) колядках; в) веснянках.
9. Які народні пісні є соціально-побутовими?
а) історичні; б) жартівливі; в) бурлацькі.
10. Пісня «Їхав козак за Дунай» відноситься до жанру:
а) козацьких; б) пісень літературного походження; в) історичних.
11. Пісня «Ой сивая зозуленька усі сади облітала» відноситься до жанру:
а) колядки; б) весільної пісні; в) веснянки.
12. «Дума» відноситься до жанру:
а) лірико-епічний твір; б) лірична пісня; в) календарно-обрядова пісня.

13. До якої пісні відноситься даний текст:

«Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися!»

а) «Їхав козак за Дунай»; б) «Засвіт встали козаченьки»; в) Дума про Марусю Богуславку.

14. До якої пісні відноситься даний текст:

«Молодий Іванко деревце рубає,
Молода Марися трісочки збирає,
Трісочки збирає, він її питає,
Чи любиш ти мене, чи підеш за мене?»

а) «І шумить, і гуде»; б) «Вийди, вийди, Іванку»; в) «Ой хто в тому лісі стукає-гукає».

15. Пісня «Ой, під вишнею, під черешнею» відноситься до жанру:

а) жартівливих пісень; б) веснянок; в) ліричних пісень.

16. Який інструмент не відноситься до групи народних духових?

а) дуда; б) гудок; в) трембіта.

17. Який інструмент не входить до складу ансамблю «троїсті музики»?

а) кобза; б) цимбали; в) басоля.

18. Які народні танці відносяться до українських народних?

а) полька; б) гопак; в) бариня.

19. Слово «гімн» перекладається як:

а) народна пісня; б) хвалебна пісня; в) лірична пісня.

20. Хто є авторами державного гімну України?

а) М. Лисенко, О. Кониський; б) Д. Крижанівський, Т. Шевченко;
в) М. Вербицький, П. Чубинський.

II. ЗАВДАННЯ:

1. Встановити відповідність між назвою народної пісні та її жанром:

1) «А ми просо сіяли»	а) жартівлива пісня
2) «Добрий вечір тобі, пане господарю»	б) історична пісня
3) «Засвіт встали козаченьки»	в) колядка
4) «Грицю, Грицю, до роботи»	г) весняний хоровод
5) «Реве та стогне Дніпр широкий»	д) родинно-побутова пісня
6) «Несе Галя воду»	е) пісня літературного походження

2. Встановити відповідність народного інструмента до його групи:

1) басоля	а) духовий свистячий
2) трембіта	б) струнно-смичковий клавішний
3) бандура	в) струнний ударний
4) бугай	г) струнний щипковий
5) дуда	д) духовий амбушурний
6) свиріль	е) струнний смичковий
7) цимбали	є) ударний
8) колісна ліра	ж) духовий язичковий

3. Перелічити жанри українського музичного фольклору:

А) Епічні:

Б) Календарно-обрядові:

В) Родинно-обрядові:

Г) Необрядові:

4. Визначити відому пісню за мелодією, вказати назву, жанр:

А)

Б)

В)

5. Визначити жанр пісень за нотним та поетичним текстами:

А. Максим козак Залізняк¹

Мак - сим ко - зак За - ліз - няк, — ко - зак з За - по - рож - жя,
як ви - ї - хав на Вкра - ї - ну, як пов - на - я ро - жа.

1. Максим козак Залізняк, козак з Запорозжя,

Як виїхав на Україну, як повная рожа. (2)

2. Зібрав війська сорок тисяч в місті Жаботині,

Обступили город Умань у одній годині. (2)

Б. Ти казала: «Прийди, прийди»²

Повільно

Ти ска - за - ла: "Прий - ди, прий - ди," не ска - за - ла, ку - ди, ку - ди... Ти ж ме - не
під - ма - ну - ла, ти ж ме - не під - ве - ла, ти ж ме - не мо - ло - до - го із ро - зу - му із - ве - ла.

1. Ти сказала: прийди, прийди,

Не сказала, куди, куди.

Приспів:

Ти ж мене підманула,

Ти ж мене підвела,

Ти ж мене, молодого

Із розуму ізвела.

2. Ти сказала: під комору,

Не сказала, під котору.

3. Ти сказала: у вівторок

Поцілую разів сорок!

¹ Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору. С. 291.

² Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку восковою. С. 152-153.

В) Ой рано, рано кури запіли¹

Спокійно ♩ = 72

Ой ра - но, ра - но ку - ри за - пі - ли, ой дай, Бо - же,
ой ра - но, ра - но ку - ри за - пі - ли, свя - тий вс... (чір).

III. ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

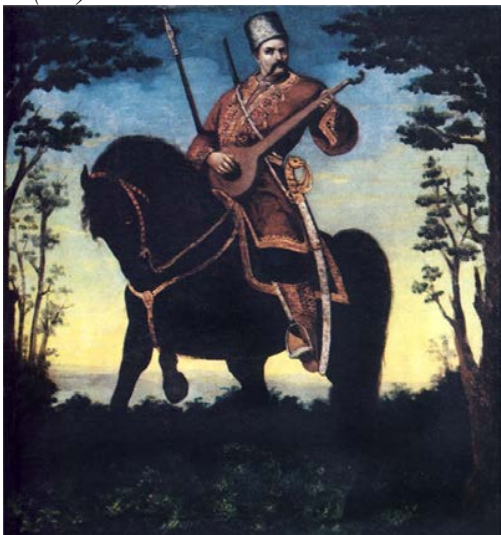
1. З якими відомими пісням та історичними подіями у житті українського народу асоціюються дані картини художників?

(68) М. Пимоненко. У похід. 1902

(69) М. Пимоненко. Жнива в Україні.

(70) Ф. Стобуненко. Козак-бандурист

(71) Т. Зеленченко. Ряжені і ангел

¹ Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову. С. 261.

2. До яких пісенних жанрів можна віднести фрагменти віршів відомих поетів?

<p>НЕ БАЖАЮ Я НІЧОГО, ХОЧУ ТІЛЬКИ ОДНОГО¹</p> <p>Не бажаю я нічого, хочу тільки одного: Стуку серця дорогого біля серденька мого. Хай мене, немов пилину, носить доля по землі, Подаруй мені хвилину — і забудуться жалі. І минуле зло розтане, ніби привиди сумні, І лице твоє кохане буде сяяти мені.</p> <p><i>В. Симоненко</i></p>	<p>ДУМКА (ТЕЧЕ ВОДА В СИНЄ МОРЕ)²</p> <p>Тече вода в синє море, Та не витікає, Шука козак свою долю, А долі немає. Пішов козак світ за очі; Грає синє море, Грає серце козацькеє, А думка говорить: «Куди ти йдеш, не спитавшись? На кого покинув Батька, неньку старенькую, Молоду дівчину?</p> <p><i>Т. Шевченко</i></p>
<p>ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ³</p> <p>Тихесенький вечір На землю спадає, І сонце сідає В темнесенький гай. Ой сонечко ясне, Невже ти втомилось, Чи ти розгнівилось? Іще не лягай!</p> <p><i>В. Самійленко</i></p>	<p>ВЕСНЯНКА⁴</p> <p>Весно моя, нене, Нахились до мене. Дай моїм думкам підняти Пагіння зелене. Дай води дзвінкої Для душі стрімкої, Щоб вона не засихала В супокі. Щоб її конари Зупиняли хмари, Щоб не спалювали землю Блискавки й пожари.</p> <p><i>Д. Павличко</i></p>

¹Симоненко В. «Не бажаю я нічого, хочу тільки одного» // Вибрані твори / упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. / В. Симоненко. Київ: Смолоскип, 2017. 4-те вид. С. 158.

²Шевченко Т. «Думка (Тече вода в синє море)» // Кобзар. С. 10-11.

³Самійленко В. «Вечірня пісня» // Слова і думки: поетичні твори, статті, автобіографічні нотатки та спогади / Упоряд., передм. та прим. М. Чернопиского. / В. Самійленко. Київ: Веселка, 2014. С.89.

⁴Павличко Д.В. «Веснянка» // Твори: в 3 томах / Передмова В. П. Моренець. / Д. В. Павличко. – Київ: Дніпро, 1989. – Т. 1. С. 332-333.

III. СЛОВНИК

1. Автентичний (від лат. *authenticus* – «справжній») – це такий фольклорний твір, текст, запис фольклорного твору, а також такий різновид музичного виконавства, який пов'язаний з максимально точним відтворенням звучання музики у тому вигляді, в якому він існує в народному середовищі і виконується самими носіями фольклору.

2. Авторська пісня – твір, створений конкретними авторами (композитором та поетом) для подальшого виконання.

3. Антифон (від грец. *anty* – «проти», *phone* – «голос») – діалогічний спосіб почергового співу двох хорів.

4. Аркан – старовинний український чоловічий танець, поширений на Західній Україні.

5. Балада (від лат. *ballare* – «танцювати») – це багатокуплетна строфічна лірико-епічна пісня з розвиненим сюжетом та гостродраматичним змістом.

6. Билина – епічна речитативна пісня про богатырські пригоди часів Київської Русі, які виконували мандрівні музиканти-гусярі.

7. Бурдон – це незмінний за висотою повторюваний або протяглий звук на фоні мелодії.

8. Бурлацькі пісні – жанр соціально-побутових пісень, в яких відображається життя і праця бурлаків – бідних наймитів.

9. Варіант – видозміна початкового зразка тексту, мелодії, ритму, форми, виконання.

10. Вертеп – (від давньорус. – «печера») – старовинний пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні та світські (переважно жартівливі) п'єси на Різдво.

11. Весільні пісні – жанр родинно-обрядових пісень, які супроводжують весільні обрядові дії.

12. Весняні пісні (веснянки, гаївки, гагілки, ягілки) – це старовинні календарно-обрядові пісні, в яких оспівується початок весни, майбутнє кохання, наближення весняних польових робіт, надії на добрий врожай.

13. Гетерофонія (від грец. *heteros* – «інший» і *phone* – «звук») – це колективне виконання мелодії кількома голосами в унісон з епізодичними відступами від нього в окремих голосах.

14. Гопак – український традиційний швидкий чоловічий танець у розмірі 2/4, який виник серед козаків.

15. Державний гімн України (від давньогрец. *hymnos* – «хвалебна пісня») – це урочиста пісня, один з офіційних національних символів нашої держави поряд із прапором та гербом, який символізує національні ідеї єдності країни.

16. Дитячий фольклор – це творчість самих дітей та твори, які виконують дорослі для дітей.

17. Дорійський лад – мінорний діатонічний лад народної музики з високим шостим ступенем.

18. Дума – це своєрідний імпровізаційно-речитативний лірико-епічний твір для голосу у супроводі бандури.

19. Епітет (від грец. *ἐπίθετον* – «прикладений, заданий») – це слово чи словосполучення, яке допомагає певному слову набути нового значення або смислового відтінку, підкреслює характерну рису, визначальну якість певного предмету або явища.

20. Епос (від давньогрец. *ἔπος* – «слово» або «оповідання») – це збірна назва фольклорних творів різних жанрів, в яких у легендаризованій формі відображаються події минулого (міф, билина, легенда тощо).

21. Жартівливі пісні – пісні, в яких у гумористичній формі відображаються різноманітні життєві ситуації та стосунки людей.

22. Жниварські пісні – це календарно-обрядові пісні, що супроводжують жниварські обряди, виконуються в період збору врожаю хліба. Поділяються на зажинкові, жнивні та обжинкові пісні.

23. Забавлянки – жанр дитячого фольклору, що сприяє фізичному розвитку дитини.

24. Заспів – частина куплету з текстом, що оновлюється; початок хорового твору або пісні, який виконує один співак (або група), після чого вступає хор.

25. Зелені свята (церковні назви: Свята П'ятидесятниця, Сходження Святого Духа, День Святої Трійці) – рухоме свято на 50-й день після Великодня, що припадає на кінець травня-початок червня.

26. Івана Купала (Купайла) – це східнослов'янське свято, яке відзначали вночі перед Івановим днем 24 червня за старим стилем (в ніч з 6 липня на 7 липня за новим стилем).

27. Імпровізація (від італ. *improvvisazione*, від лат. *improvisus* – «несподіваний», «раптовий») – тип музикування, при якому процес створення музики відбувається безпосередньо під час її виконання.

28. Історична пісня – пісня, в якій відтворено історичні події, їх точне місце та час, конкретні історичні постаті та висловлено ставлення народу до них.

29. Календарно-обрядові пісні – це пісні, які співають в певну пору року та супроводжують землеробські роботи.

30. Кобзар – мандрівний співак, який виконував думи, історичні пісні у супроводі кобзи або бандури.

31. «Коза» – музично-драматичне дійство, що розігрують під час новорічних свят, яке символізує собою циклічний круговорот часу, прощання зі старим роком та зустріч нового.

32. Козаки (від половецьк. – «варта», від тюркськ. – «вільна людина») – члени самоврядних чоловічих військових громад, що розмістилися у Січі на острові Хортиця 1550 року.

33. Козацькі пісні – соціально-побутові пісні, у яких оспівано героїчну боротьбу проти іноземних поневолювачів, життя і побут козаків.

34. Козачок (від слова «козак») – український дводольний танець у швидкому темпі з характерним дрібним ритмічним малюнком; танцювальна пісня з розміром такту 2/4, розміром вірша 4+3, ритмічним малюнком дві восьми та чверть.

35. Колискові пісні – це пісні, які виконуються матір'ю (рідше іншими членами родини) над колискою дитини для того, щоб її заспокоїти та приспати.

36. Коломийка – коротка, жвава, дворядкова співанка, кожен рядок якої має 14 складів з обов'язковою цезурою (паузою) після восьмого складу.

37. Колядки (від лат. *calendae* – «календи» (перший день кожного місяця у стародавньому Римі або *kalandai* – від назви Нового року у Візантії)) – народні величальні пісні, які виконуються в ніч перед Різдомом.

38. Купало (Купайло) (від старослов'янського «купа» – «у купі», «разом», «поєднання») – бог літнього сонцестояння, покровитель шлюбу, кохання, продовження роду, а також ритуальне вогнище.

39. «Куст» («водіння Куста») – весняний аграрно-магічний обряд, який виконували на початку свята Трійці.

40. Ліричні пісні – це народнопоетичні твори, зміст яких пов'язаний з розкриттям внутрішнього світу людини, її переживань і настроїв.

41. Лірник – це народний співець і музикант, який супроводив свій спів грою на колісній лірі.

42. Лічилки – невеликі віршовані твори, за допомогою яких визначається роль і місце у грі кожного з її учасників.

43. Маланка (Меланка, Меланія) – це новорічна театральна вистава напередодні «старого» Нового року з переодяганням у тварин і фольклорних персонажів.

44. Марена – це володарка небесного водного царства, зимове божество, що морить землю стужею, а людину хворобами та голодом. На Слобожанщині її вважали старшою русалкою.

45. Міф (від грец. *μύθος* – «оповідь», «розповідь») – старовинні сказання, оповіді, легенди про походження Всесвіту і людини, таємниці народження і смерті, чудеса світу, подвиги богів, царів і героїв.

46. Мотив (від франц. *motif* – «рухаю») – це найпростіший елемент музичної структури, ритмічна одиниця мелодії, що складається з короткої послідовності звуків, об'єднаних одним логічним акцентом.

47. Наймитські та заробітчанські пісні – це соціально-побутові пісні, що відображають настрої, умови побуту і соціальний стан наймитів і сезонних (строкових) робітників у селянських господарствах.

48. Народна пісня – поетичний твір усної народної музичної колективної творчості.

49. Народна творчість – сукупність творчої діяльності народу в різних видах мистецтва.

50. Небилиці – жанр дитячого фольклору, розповіді про неймовірні речі, в яких несподівано співіснують кумедні та фантастичні образи.

51. Нерівноскладовий вірш – вільний речитативний (астрофічний) вірш народних голосінь, дум, старовинних обрядових та історичних пісень.

52. Обробка – це видозмінення музичного твору шляхом використання різноманітних засобів музичної виразності.

53. Обряд – символічна церемонія, яка виконується в строго визначеному порядку.

54. Обрядові пісні – народні поетичні твори, які супроводжують родинні та календарні обряди.

55. Петрівка – це двотижневий (29 червня-12 липня за новим стилем до свята св. Петра і Павла) піст за християнським календарем.

56. Петрівчані пісні – пісні, які виконуються лише в час Петрового посту.

57. Пісні про кохання – це група ліричних родинно-побутових пісень, що розкривають найрізноманітніші сторони життя закоханих, їх почуття, думки, драматичні ситуації.

58. Пісні про родинне життя – це група ліричних родинно-побутових пісень, у яких розкриваються різні сторони складного сімейного життя, тема жіночої долі.

59. Пісня літературного походження – це пісня, створена певними авторами (поетом, композитором), яка стала народною за побутуванням та популярністю.

60. Плач або голосіння (зі слов'ян. «голосити») – це імпровізований спів, який виконується під час поховання та поминального обряду.

61. Повстанські пісні – це група історичних пісень, в яких оспівані події національно-визвольної боротьби українського народу у ХХ столітті.

62. Приспів – це точне (або з незначною зміною) повторення рядка, групи рядків чи цілого куплету в пісенних творах.

63. Рекрутські пісні – соціально-побутові пісні про життя примусово рекрутованих українців до російського, австрійського та польського військ.

64. Респонсія (в народній музиці) – будова пісенної форми або виконавства, яка базується на діалозі, перегуках: соліста – хору, першої половини музичного періоду з другою.

65. Речитатив (з італ. *recitativo*, з лат. *recitare* – «читати вголос», «виголошувати») – протяжне проказування (декламація), що наближається до співу.

66. Родинно-обрядові пісні – це народнопоетичні твори, зміст яких пов'язаний з темою родинного життя (родини, хрестини, весілля, похорони).

67. Русальні пісні – група пісень весняно-літнього циклу, що супроводжували обряди Русального тижня.

68. Сатиричні пісні – пісні, які в гострий, осудливий спосіб висміюють і засуджують соціально шкідливі, небезпечні явища, події, людські типи.

69. Символ (від грец. – «знак») – умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища, що образно відтворює усталену думку, ідею, почуття.

70. Скоромовки – короткі віршики чи вислови з дотепною грою важковимовних слів, які треба швидко і виразно проговорити.

71. Скоморохи (від грецької *skōmmarchos* – «майстер жарту») – східнослов'янські професійні мандрівні співці та актори (лицедії), учасники свят, обрядів, ігор.

72. Строфа (від грец. *strophe* – «поворот») – поєднання рядків у вірші, які мають спільний віршований розмір, ритм та інтонаційно-синтаксичну будову.

73. Танцювальні пісні – пісні, які виконуються під час танців.

74. «Троїсті музики» – народний інструментальний ансамбль, до складу якого, найчастіше, входять три учасники.

75. Унісон (від лат *unus* – «один» и *sonus* – «звук») – одночасне звучання двох або кількох звуків на одній висоті і однакових звуків у різних октавах.

76. Фольклор (від англ. *folk-lore* – «народна мудрість») – це художня колективна творча діяльність народу, яка зберегла в собі його знання про життя, природу, давні традиції, світогляд, уявлення, почуття та переживання.

77. Чумацькі пісні – група соціально-побутових пісень, в яких відображаються життя і побут чумаків – торговців, що їздили волами до берегів Чорного та Азовського морів.

78. Шумка – це традиційна подільська жартівлива пісня-танець, а також танець у розмірі 2/4. Музичні особливості шумки: розмір вірша 4+4, 3+3, 4+3, розмір такту 2/4, рух переважно восьмими.

79. Щедрий вечір (Василів вечір) – українське народне і церковне свято, вечір напередодні «старого» Нового року або святого Василя Великого (14 січня).

80. Щедрівки – величальні українські народні обрядові пісні, які виконуються під «старий» Новий рік.

81. Язичництво (від старосл. «языкъ» – «мова», «плем'я», «народ») – первісна релігія східних слов'ян, їх віра в обожнення сил природи і шанування культу предків.

IV. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Видання українською мовою

1. Авраменко О. М. Українська література: підруч. для 6 кл. загальноосвітн. навч. закладів. Київ : Грамота, 2014. 264 с., іл.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. I. 310 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Мюнхен : Українське видавництво, 1958. Т. II. 290 с.
4. Глазовий П.П. Сміхологія. Сатира і гумор. Київ : Дніпро, 1982. 278 с.
5. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ : Наукова думка, 1967. 235 с.
6. Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / композиція П.Г. Черемського; укладачі: В.І. Семеренський, П.Г. Черемський. Харків : Друк, 1999. 528 с.
7. Довженко О. П. Твори: в 5-ти томах. Київ : Дніпро, 1965. Т.4. Публіцистичні статті та виступи: Мистецтво кіно. 355 с.
8. Іваницький А. І. Хрестоматія з українського музичного фольклору (з поясненнями та коментарями) : навч. посіб. для вищих навч. закладів культури і мистецтв I-IV рівнів акредитації. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. 520 с.
9. Іваницький А.І. Український музичний фольклор : підруч. для вищих учбових закладів. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. 320 с.
10. Історія української музики : в 6 т. / редкол.: М. М. Гордійчук (голова) [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, 1989. Т. 1. Від найдавніших часів до середини ХІХ ст. / авт. тому : Л. Б. Архімович, М. К. Боровик, Т. П. Булат та ін.; редкол. тому: М. М. Гордійчук (відп. ред.) [та ін.]. 446 с.
11. Квітка К.В. Українські народні мелодії: у 2 частинах / упоряд. та ред. А. І. Іваницького. Київ : ІМФЕ НАН УКРАЇНИ, 2005. Ч. 1. Збірник. 480 с.

12. Квітуї, Україно! : Українські народні пісні в записах К.Ф. Сковородникової : до 2000-християнства : Київ : Український центр культури досліджень Міністерства культури і мистецтв України, Фонд «Українська спадщина», 2000. 489 с.
13. Колесса Ф. Українська усна словесність. Ч. 1-4. Львів : Накладом фонду «Учитесь, брати мої», 1938. 645 с.
14. Колесса Ф. М. Мелодії українських народних дум / АН Української РСР, Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, 1969. 586, [5] с., [4] арк. фото, ноти.
15. Корній Л.П. Історія української музики. Київ-Харків-Нью-Йорк : Вид-во М. П. Коць, 1996. Ч. 1. Від найдавніших часів до середини XVIII ст. 314 с.
16. Лисенко М. В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм. Київ : Мистецтво, 1955. 88 с.
17. Лісецький С. Українська музична література : підруч. для IV класу ДМШ. Київ : Музична Україна, 1980. 79 с.
18. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів: у 10 томах / ред. кол.: Н. Є. Крутікова (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1967. Т. 9. Прозові й драматичні твори / ред. тома М. Э. Сиваченко. 473 с.
19. Нова радість стала : збірка колядок та щедрівок для дітей / упоряд. та передмова І. Малковича. Київ : «Веселка», 1991. 32 с.
20. Павличко Д. В. Твори : в 3 томах / передмова В. П. Моренець. Київ : Дніпро, 1989. Т. 1. Поезії. 501 с.
21. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Укр. письменник, 1993. 63 с.
22. Самійленко В. Слова і думки : поетичні твори, статті, автобіографічні нотатки та спогади / упоряд., передм. та прим. М. Чернопиского. Київ : Веселка, 2014. 334 с.
23. Симоненко В. Вибрані твори / упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. Київ : Смолоскип, 2017. 4-те вид. 852 с. (Серія «Шістдесятники»).

24. Сторожук А. Українська народна музична творчість : вивчаємо, запам'ятовуємо, зберігаємо : навч.-методич. посіб. : Бар, 2012. 182 с.
25. Українка Л. Зібрання творів : у 12 тт. Київ : Наукова думка, 1977. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки / ред. тому Ф. П. Погребенник; упоряд. та примітки О. І. Дея, С. Й. Грици. 432 с.
26. Українська минувшина : ілюстрований етнографічний довідник / ред. А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. Київ : Либідь, 1994. 2-е вид. 256 с.
27. Українська та зарубіжна музичні літератури. Програма для музичної школи, музичного відділення початкового спеціалізованого мистецького навчального закладу (школи естетичного виховання) / Держ. метод. центр навч. закл. культ. і мистецтв України // укладачі: Я. А. Бодак та ін.; відп. за випуск Н.І. Смольська; ред. Я.А. Бодак. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. 232 с.
28. Українські народні думи : у 5 т. / упор. М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії) та ін. передмови: М. К. Дмитренко, С. Й. Грица, статті, коментарі, примітки Г. В. Довженок, А. Ю. Ясенчук, Т. М. Шевчук, О. І. Шалак, Н. М. Пазяк, І. І. Кімакович; відп. ред. Г. А. Скрипник. Київ : ІМФЕ НАН УКРАЇНИ, 2009. Т. 1. Думи раннього козацького періоду. 856 с.
29. Українські народні пісні з нотами / підібр. та впоряд. М. І. Преварська. Київ : Велес, 2008. 192 с. (Культурна спадщина України).
30. Українські народні пісні з нотами. Засвічу свічку воскову / упоряд. Г. Ганзбург; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. Харків : Фоліо, 2002. 286 с. (Перлини української культури).
31. Українські народні пісні з нотами. Кого люблю – мій буде / упоряд. Г. І. Ганзбург; худож.-оформлювач Л. Д. Киркач. Харків : Фоліо, 2004. 287 с. (Перлини української культури).

32. Українські народні пісні з нотами. Чом ти не прийшов.../ упоряд. Г. І. Ганзбург; худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. Харків : Фоліо, 2002. 286 с. (Перлини української культури).
33. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти. Київ : Техніка, 2003. 264 с.
34. Шевченко Т. Кобзар / ред. О.А. Підвишинська. Київ : «Дніпро», 1974. 624 с.
35. 100 найвідоміших образів української міфології : збірка статей / під заг. ред. О. Таланчук, Ю. Бедрика. Київ : ТОВ «Автограф», ТОВ «Книжковий дім «Орфей», 2006. 460 с. (100 найвідоміших).

Видання російською мовою

Гоголь Н. Избранные сочинения : в 2-х томах / ред. кол.: Л. Г. Андреев [и другие]. М. : «Художественная литература», 1984. Т. 1. 575 с. («Библиотека классики. Русская литература»).

V. СПИСОК ВИКОРИСТАНОГО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

(порядковий номер ілюстрації зі списку співпадає з її номером в тексті)

Ілюстративний матеріал використаний з відкритих інтернет-джерел.

1. Тимченко Марфа. Співуча Україна. URL: <https://pechersk.kievcity.gov.ua/news/2883.html?PrintVersion> (дата звернення: 15.07.2018).

2. Вернега Олександра. «Ой як то ще було із нащода світа». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ой_як_то_ще_було_із_нащода_світа?uselang=uk#/media/File:Ой_як_то_ще_було_із_нащода_світа.jpg (дата звернення: 14.03.2018).

3. Пстрак Ярослав. Різдво. URL: http://vistorii.ucoz.net/load/stari_ukrajinski_rizdvjani_listivki/1-1-0-5 (дата звернення: 20.06.2018).

4. Крайківський Юліан. Святовечірний дідух. URL: http://vistorii.ucoz.net/load/stari_ukrajinski_rizdvjani_listivki/1-1-0-5 (дата звернення: 29.08.2018).

5. Немировська Ю. Різдвяний натюрморт. URL: <https://sverediuk.com.ua/rizdvo-na-kartinah-ukrayinskih-hudozhnikiv/> (дата звернення: 20.06.2018).

6. Філь Тетяна. Колядки. URL: <http://blog.i.ua/community/1952/1275423/> (дата звернення: 22.06.2018).

7. Проців Вікторія. Свята вечера. URL: <https://kontent-ua.com/2018/01/rizdvyani-diva-v-kartinakh-ukraïnskikh/> (дата звернення: 20.06.2018).

8. Петров-Кирилов Володимир. Різдво. URL: <http://blog.i.ua/community/1952/1333703/> (дата звернення: 20.06.2018).

9. Крайківський Юліан. «Застеляйте столи та все килимами». URL: <https://mala.storinka.org/старовинні-листівки-на-різдво.html> (дата звернення: 29.08.2018).

10. Скринька Сокиринської вертепної драми. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вертеп#/media/File:Скринька_вертепної_драми.png (дата звернення: 24.03.2018).
11. Зеленченко Тетяна. Меланка (Новий Рік). URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).
12. Зеленченко Тетяна. Зустріч зими та весни. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).
13. Жайворонки з тіста. с. Михайлівка, Луганська обл. Фото з архіву Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара». URL: <http://ethnography.org.ua/content/zustrich-vesny-v-ukrayinciv-zvychayi-ta-obryady> (дата звернення: 20.07.2018).
14. Зеленченко Тетяна. Трійця. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).
15. Реріх Микола. Весна священна. Ескіз до балету І. Стравинського «Весна священна». URL: <http://sibro.ru/photo/roerich-theatre/n-k-rerikh-vesna-svyashchennaya-1945/> (дата звернення: 29.07.2018).
16. Сколоздра Іван. Подоляночка. URL: <https://predmety.in.ua/vijdi-vijdi-ivanku/> (дата звернення: 25.06.2018).
17. Сколоздра Іван. Гаївки. URL: <http://www.ukrlit.net/textbook/6klas/8.html> (дата звернення: 25.06.2018).
18. Семирадський Генріх. Ніч на Івана Купалу. 1892. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Генріх_Семирадський#/media/File:Ivankupala.jpg (дата звернення: 28.05.2018).
19. Зеленченко Тетяна. Свято Купала. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).
20. Попінова Галіна. Свято врожаю. Обжинки. URL: <https://arts.in.ua/artists/GalinaPopinova/w/33742/> (дата звернення: 30.08.2018).
21. Зеленченко Тетяна. Жнива. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).

22. Діти з «жайворонками». Фото з архіву Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара». URL: <http://ethnography.org.ua/content/zustrich-vesny-v-ukrayinciv-zvychai-ta-obryady> (дата звернення: 20.07.2018).

23. Миронова Єлизавета. Різдво. URL: <http://prostir.museum.ua/event/3895> (дата звернення: 20.06.2018).

24. Стегура Наталія. Колискова. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/165349-Nataliia-Stehura-IA-shchaslyva-shcho-mozhu-svoimy-tvoramy-prynesty-liudiam-radist> (дата звернення: 30.08.2018).

25. Костянтин Трутовський. Весільний викуп. 1881. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Трутовський_Костянтин_Олександрович#/media/File:Трутовский_Свадебный-выкуп_1881.jpg (дата звернення: 28.05.2018).

26. Пимоненко Микола. Весілля. URL: <http://ethnography.org.ua/content/mpymonenko-vesillya-1897> (дата звернення: 29.08.2018).

27. Пимоненко Микола. Свати. URL: <http://museum.net.ua/kartina/svaty/> (дата звернення: 03.09.2018).

28. Маковський Володимир. Дівич-вечір. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/50/Маковский_Девичник_1882.jpg (дата звернення: 29.08.2018).

29. Васильєв Василь. Вбирання молодої. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Традиційне_українське_весілля#/media/File:Vasyliiev-Prybyrannia-narechenoi.jpg (дата звернення: 29.08.2018).

30. Зінов'єв М. Роздача короваю. URL: <http://ethnography.org.ua/content/mzinovyev-rozdacha-korovayu> (дата звернення: 29.08.2018).

31. Примаченко Марія. Три діди. URL: http://ukrmystetstvo.blogspot.com/2012/07/blog-post_9.html (дата звернення: 03.09.2018).

32. Поліщук Олена. Ой під вишнею, під черешнею». URL: <http://04744.info/fotogalereya/kartyny-oleny-polishchuk/kartyna-oleny-polishchuk-37-242> (дата звернення: 03.09.2018).

33. Насирев Леонід. «Антошка»: кадр з мультиплікаційного фільму «Антошка». URL: <http://dailyfeeds.ru/?p=3757> (дата звернення: 03.09.2018).
34. «Дмитро Вишневецький». Невідомий автор. 1563. URL: http://www.encyclopediaofukraine.com/picturedisplay.asp?linkpath=pic%5CV%5CY%5CVyshnevetsky_Dmytro.jpg#TopPosition (дата звернення: 02.05.2018).
35. Тимченко Марфа. Засвіт встали козаченьки. URL: <https://iulia-rozhkova.livejournal.com/20381.html> (дата звернення: 03.09.2018).
36. Сластіон Опанас. Портрет кобзаря Самійла Яшного. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кобзар#/media/File:Slastion-Bandurist_Samiylo_Yasnij.jpg (дата звернення: 28.05.2018).
37. Айдукевич Жигимонт. «Лірник» 1898. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Лірник#/media/File:Лірник1.jpg> (дата звернення: 28.05.2018).
38. Васнецов Віктор. Гусяри. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Васнецов_Віктор_Михайлович#/media/File:Гусяри.jpg (дата звернення: 30.08.2018).
39. Трутовський Костянтин. Сцена біля колодязя 1893. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Трутовський_Костянтин_Олександрович#/media/File:Trutovsky_U_kolodiazia.jpg (дата звернення: 28.05.2018).
40. Айвазовський Іван. Чумаки в Малоросії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Айвазовський_Іван_Костянтинович#/media/File:Aivazovsky_Ivan_Constantinovich_-_Chumaks_in_Little_Russia.jpg (дата звернення: 03.09.2018).
41. Тимченко Марфа. Дівчино дай води напитись. URL: <https://vakin.livejournal.com/1315395.html> (дата звернення: 25.07.2018).
42. Примаченко Марія. Маруся кужіль пряла. URL: http://ukrmystetstvo.blogspot.com/2012/07/blog-post_9.html (дата звернення: 03.09.2018).

43. Пимоненко Микола. Суперниці. 1909 рік. URL: <http://ethnography.org.ua/content/mpymonenko-supernyci-1909> (дата звернення: 28.08.2018).
44. Фреска башти київського Софіївського собору. 1037 рік. URL: http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/bashty_sofiivskogo_soboru.shtml (дата звернення: 21.04.2018).
45. Гуслі. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
46. Кобза. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
47. Бандура. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
48. Торбан. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
49. Гудок. URL: (дата звернення: 17.04.2018).
50. Басоля. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
51. Козобас. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
52. Колісна ліра. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
53. Цимбали. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Цимбали#/media/File:BuikCymbaal.jpg> (дата звернення: 28.05.2018).
54. Окарина. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
55. Сопілка. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
56. Свиріль. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
57. Дуда. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
58. Трембіта URL: <http://ukrainemiroff.com/showNews/33> (дата звернення: 17.04.2018).
59. Сурма. URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
60. Бубон. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).

61. Тулумбас. URL: <https://kozaku.in.ua/statt-pro-kozakv/5-kozack-litavri.html> (дата звернення: 29.05.2018).
62. Бухало. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
63. Бугай. URL: <http://noni.org.ua/dovidnik-narodnikh-instrumentiv> (дата звернення: 17.04.2018).
64. Дримба (варган). URL: <https://eomi.ru/list/> (дата звернення: 17.04.2018).
65. Одайник Вадим. Троїсті музики. URL: <https://sverediuk.com.ua/vadim-odaynik-hudozhnik-zakohaniy-v-karpati/> (дата звернення: 30.08.2018).
66. Бурачек Микола. Реве та стогне Дніпр широкий. 1941 // Дюженко Ю. Микола Бурачек. Київ : Мистецтво, 1967. С. 42.
67. Трутовський Константин. Тарас Шевченко з кобзою над Дніпром. URL: <https://sverediuk.com.ua/kobza-i-bandura-v-zhivopisi/#more-5861> (дата звернення: 30.08.2018).
68. Пимоненко Микола. У похід. 1902. Національний художній музей України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пимоненко_Микола_Корнилович#/media/File:Pymonenko_U_pohid_1902.jpg (дата звернення: 13.03.2018).
69. Пимоненко Микола. Жнива в Україні. 1896. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пимоненко_Микола_Корнилович#/media/File:Mykola_Pymonenko-Zhnyva.jpg (дата звернення: 12.04.2018).
70. Стовбуненко Федір. Козак-бандурист. URL: <https://sverediuk.com.ua/kobza-i-bandura-v-zhivopisi/#more-5861> (дата звернення: 21.06.2018).
71. Зеленченко Тетяна. Ряжені і ангел. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6565> (дата звернення: 28.08.2018).

ДОДАТОК І. ДИВОВИЖНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ¹

ЧАРІВНА СКРИНЬКА

ЛЕГЕНДА ПРО УКРАЇНСЬКУ ПІСНЮ²

Якось Господь Бог вирішив наділити дітей світу талантами. Французи вибрали елегантність і красу, угорці – любов до господарювання, німці – дисципліну і порядок, росіяни – владність, поляки – здатність до торгівлі, італійці одержали хист до музики... Обдарувавши всіх, підвівся Господь Бог зі святого трону і раптом побачив у куточку дівчину. Вона була боса, одягнута у вишиванку, руса коса переплетена синьою стрічкою, на голові мала вінок із червоної калини.

– Є в мене неоціненний дар, який уславить тебе на цілий світ. Це – пісня.

Хто ти? Чого плачеш? – запитав Господь.

– Я – Україна, а плачу, бо стогне моя земля від пролитої крові й пожеж. Брати мої на чужині, на чужій роботі, вороги знущаються з удів і сиріт, у своїй хаті немає правди й волі.

– Чого ж ти не підійшла до мене раніше? Я всі таланти роздав. Як же допомогти тобі?

Дівчина хотіла вже йти, та Господь Бог, піднявши правицю, зупинив її. Узяла дівчина-Україна дарунок і міцно притиснула його до серця. Поклонилася низенько Всевишньому і з ясним обличчям і вірою понесла пісню в народ.

¹ Матеріали цього розділу запозичені з першоджерел без редагування оригінальних текстів.

² Авраменко О.М. Українська література : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2014. С. 30.

ПЕРУН (МІФ)¹

Сказав якось Сокіл-Род синові Білобога: «Ти є Перун. Мусиш прати небо. Тож візьми в пригорщу Живої Води і бризни на небо, аби на ньому утворилися дощові хмари».

І зробив так Перун, і попливли в голубому небі пухнасті хмарини. Тоді сказав Сокіл Перунові: «Вдар стрілою в хмару, пусти дощу для людей».

І вдарив стрілою в хмару Перун. Зблиснула блискавка. Загримів перший грім над полями. Полився життєдайний дощ на Землю.

Знову впали на коліна люди, віншуючи Рода і Перуна.

А Божич здіймався все вище й вище по небу, сіючи життя і радість на Землі. Лише під вечір, стомившись, спустився Божич на спочинок.

З дня в день тепер світило Сонце. З дня в день зростав молодий Божич – тож дні довшали й довшали.

Добре врожайлось на Землі.

Влітку дні були найдовші, тепла – найбільше, тож Божич виріс у велетня.

А коли люди врожай зібрали, осінь настала – то Божич почав старіти, зменшуватися, і дні ставали коротшими й коротшими, а ночі довшали й темнішали.

Тішився тоді Чорнобог з Марою. Бо йшла люта війна між Чорнобогом і Білобогом, між світлом і пільмою, між добром і злом; і Чорнобог поклав перемогти Світло.

От і настала тоді найдовша ніч, в яку помер геть постарілий Божич.

І зрадів Чорнобог. Він сказав Марі: «Ось біжи мерщій на Землю.

І будь-що знайди Коляду. Бо вона знову ходить вагітною, носить нового Божича в утробі своїй. Не дай йому народитися! Не дай появитися на світ сонячному світлу, що знищує нас. Маємо перемогти світло, аби вічна ніч настала».

І знову побігла Мара по Землі. Вздріла Коляду й стала гнатися за нею. І знову перетворилася вагітна богиня неба в Козу, і пробігла Мара повз неї, не

¹ Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Укр. письменник, 1993. С. 59-60.

звернувши уваги на рогату тваринку. Оббігала Мара за ту довгу ніч усю Землю, та дарма... Зблиснули з-за лісів і гаїв перші промені молодого золотоликого Божича. Народилося нове Сонце. Новий рік. Нове життя. Здійнявся Божич над Землею, а люди – віншувальники Коляди – зібралися у ватаги, котрі назвалися КОЛЯДНИКАМИ, і пішли з радісними співами від хати до хати, несучи попереду Звізду Ясну – зображення Божича-Молоде-Сонце. А ще колядники несли з собою опудало священної тварини – Кози, котра щороку рятує Коляду від Мари.

НАРОДНА СКРИНЬКА

ПАРУБОЧА «МЕЛАНКА»¹

Так згадує про щедрий вечір Свирид Галушка з Київщини: «За «Меланку» вбирається парубок, що вміє «штуки викидати» – добре жартує. «Меланка» має свій «почот», сама не ходить! Почот не абиякий: орач з чепігами від плуга, сівач з сівнею через плечі, дід з гарапником, ведмідь, коза, журавель, циган, циганка і чорт з ріжками.

Все це – в кожухах догори вовною, в машкарах, лахмітті, підмальоване білою глиною, замашене сажею, з клоччя зроблені борода, вуса, патли... Одним словом – хто як зумів!

Ватага рухається селом з жартами, вигуком, сміхом. «Циганка» пристає ворожити, «циган» – коні міняти, «ведмідь» танцює, «коза» грає на скрипку, а «журавель» – найвищий парубок у селі – вибиває в бубон.

Діти юрбами бігають за парубочою «Меланкою», та й старі не раз вибігають на вулицю, щоб подивитись на веселу кумпанію...

До кожної хати ватага не заходить – йде туди, де збираються дівчата. Дозвіл щедрувати парубки випрошують піснею під вікном:

¹ Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. С. 104-107.

*Ой, господар, господарочку,
Пусти в хату Меланочку,
Меланочка чисто ходить,
Нічого в хаті не пошкодить.*

— Просимо!

Ватага лишає в сінях свої ціпки та гарапники, обмітає чоботи від снігу і заходить до хати:

– Добрий вечір вам у хаті!

– Доброго здоров'я! А які ж ви кумедні, – щебечуть дівчата, – і ведмідь, і коза... А Грицько який! Де це ти таку хустку доп'яв? Мабуть, мати каглу затикала?!

– Мовчіть, дівчата, – «Меланка» соромиться!

– Ха... Ха... Ха... Диви, як побіліла! Грицьку, чого ж ти вуса не збрив?

Отак жартують над «Меланкою», а «вона» – байдуже: шукає віника, сміття розкидати, свіжих глиняків – припічок «мастить».

Господині знають цю звичку і все ховають, щоб «Меланка» не знайшла.

Щедруючи, хлопці висміюють кепських господинь:

*Наша Меланка — неробоча,
На ній сорочка парубоча...
Люди ідуть на жнива,
А Меланка — на пива!
Люди ідуть з серпами,
А Меланка — з шклянками!
Люди нажали по сім кіп,
А Меланка — один сніп!
Пішла Меланка на містечко,
Купила собі пасьминечко.*

*Пряла вона — від кур до кур,
Напряла починків — один гур!
Дала кицькам мотати,
Кицьки взяли — втікати!
Збіглися люди — дзвонити,
Кицьку з починком ловити!
А ловили — не вловили,
Нашу Меланку похвалили...*

– Та годі вам! – обзиваються дівчата – Якоїсь кращої співайте! Козо! де ти?

В середину кола входить «коза» і починає вибрикувати – танцює під спів хору:

*Го — го — го, коза!
Го — го — го, сіра!
Го — го — го, біла!
Ой, розходилася, розвеселилася*

*По всьому дому, по веселому!
Де коза ходить, там жито родить!
Де не буває, там вилягає...
Де коза — ногою, там жито — копою!*

¹ Виділення курсивом тексту пісень – Л.С.

*Де коза — рогом, там жито — Тут коза впала, нежива стала,
 стогом! А міхоноша бере дудочку:
 А в нас на Сандрівці усі хлопці — Надулась жила, коза ожила
 стрільці, Та й пішла коза, та й стрибаючи,
 Встрілили козу у правое вушко, Та стрибаючи, гасаючи,
 В правое вушко — в саме сердечко! Своїх діток та шукаючи!..
 Тррт, коза!*

«Коза» тупнула ногою – аж шибки на вікнах задрижали, і танець зупинився.

– Добра «коза», гарно танцює!

– Гарно, тільки заспалася, як дід Марко у ярмарку. Бач — роги помокріли!

– А ти що хотіла — вибити «козу» закаблуками і щоб піт не виступив?!

– Дівчата, орач іде! Бач, як чепіги носить!..

В середину кола ввійшов орач. Хор співає:

<i>Твої воли,</i>	<i>Два ведмеді —</i>	<i>Гей, гей!</i>
<i>Мої воли —</i>	<i>Гей, гей!</i>	<i>В колесниці</i>
<i>Гей, гей!</i>	<i>А в пригоні</i>	<i>Дві синиці —</i>
<i>А впереді</i>	<i>Дві ворони —</i>	<i>Гей, гей!</i>

Коли хор співає, орач, тримаючи поперед себе чепіги, вистукує ногами в такт пісні.

Після орача витанцьовує сівач, а далі – ведмідь, журавель і, нарешті, чорт з рогами. Все це викликає багато сміху і влучних дотепів.

Коли щедрівка скінчилась, хлопці скидають машкари і на запрошення дівчат сідають до столу».

СВЯТО ІВАНА КУПАЛА¹

Видатна письменниця Леся Українка так описує обряд Купала на Волині: «В Ковельському повіті справляють Купала так: звечора хлопці крадуть де-небудь солом'яника², – власне, крадуть, бо просити не годиться. Солом'яника того звать козубом. Того козуба хлопці тягнуть по селі, біжучи якнайшвидше і співаючи, а назустріч їм виходять люди і роблять перейму, себто складають на

¹ Українка Л. Зібрання творів : у 12 тт. С. 9-10.

² Солом'яник – великий кошик, плетений з соломи, завбільшки з велике барило, в нього зсипають збіжжя і борошно.

вулиці тріски, поліна, старі кошики і т. ін. – все то знадоби для купальського вогнища. Все теє хлопці забирають і пакують у козуб. Таких перейм буває скілька¹, і хлопці ледве можуть забрати все паливо. Козуба виносять на вигін за село. Там уже збирається цілий гурт людей, більше молодь, але є й молодші молодичі, часами і з старших дехто. Співають тільки дівчата, та часом відповідають їм на співи й хлопці <...>. Хлопці тим часом запалюють козуба, устроївши в нього високі тички, щоб вогонь горів вище. Люди, що приходять дивитися на Купала, повинні принести з собою теж різний підпал. Кажуть, що в давніші часи всякого, хто приходив з порожніми руками, хлопці били, через те й досі є купальна приказка: «Хто прийде без поліна, той піде без коліна». Поки вогнище палає, дівчата співають пісень, часом зачіпаючи хлопців у тих піснях; тоді хлопці й собі відповідають, часом піснями, а частіше жартами, часом не дуже-то призвоїтими та лагідними. Взагалі увесь час ведеться якесь жартівливе змагання дівчат з хлопцями. Так, наприклад, від часу до часу хлопці вихоплюють з огнища віхті соломи з вогнем і кидаються ними поміж дівчат, тикаючи їх дівчатам в лице і розганяючи дівчат по полі, але дівчата вертаються і знов віддячують хлопцям насмішливими піснями.

Коли козуб згорить до половини і вогонь трохи понижчає, тоді хлопці починають скакати через нього. Потім, коли вогонь почне пригасати, всі розходяться з піснями додому.

Вогню купальського не гасять, а лишають його, щоб сам дотлів до останку».

ВЕСІЛЬНІ ВІНКИ²

В українському народному весіллі вінок відіграє ту ж роль, яку в інших народів відіграє біле покривало: «фата» по-московському, чи «вельон» по-польському. Це покривало повинно було охороняти «молоду» від «поганого

¹ Скілька – декілька.

² Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. С. 196-197.

ока». У нашому звичаї цю роль виконує вінок з «хрещатим барвінком», символом тривалого кохання.

Напередодні весілля у «Дівич-вечір» дівчата сходяться на останню вечірку до хати «молодої». Там вони співають ритуальні пісні, виплітаючи весільні вінки. Першою, від імені «молодої» (сама «молода» на весіллі не співає), співає старша дружка:

*Вийте, дівоньки, собі й мені
Собі звийте з руги-м'яти,
Мені звийте з барвіночку...*

Зелений барвінок – символ тривалого кохання. Навіть куповані на базарі «київські вінки» перевивалися зеленим барвінком.

Пристаюючи до плетення вінка для «молодої», дружки хором випрошують благословення.

<i>В долину, дівчата, в долину По червону калину, По хрещатий барвінок. — «Молодій» на вінок ... Із руточки — дві квіточки.</i>	<i>Благослови. Боже, І отець, І мати, — Будемо вінок зачинати!..</i>
---	--

На західних землях України, в'ючи весільні вінки, дівчата співають:

*Щаслива Маруся в Бога.
Стояли янголи у порога,
Просили панянок, просили,
Щоб їй віночок ізвили...*

Коли «молода» вперше кладе на голову весільний вінок, тоді дружки співають:

*Ой, чи вогонь, чи полумен палає,
Чи на Марусі золотий вінець сяє?
А на неї і матінка заглядає:
Ой, не заглядай, моя матінко, на мене —
Не сходила я кращого вінка у тебе.
Ой, не рік — не два. як ся Івась залицяв.
Ой, він мені золотий вінок обіцяв...»*

ДОДАТОК II. ВІДПОВІДІ НА ПИСЬМОВУ ПЕРЕВІРКУ ЗНАНЬ З КУРСУ
«УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ»¹

I. ТЕСТИ:

1. б; 2. в; 3. а; 4. а; 5. б; 6. б; 7. в; 8. б; 9. в; 10. б; 11. б; 12. а; 13. б; 14. в; 15. а;
16. б; 17. а; 18. б; 19. б; 20. в.

II. ЗАВДАННЯ:

1. Встановити відповідність між назвою народної пісні та її жанром:

1. г; 2. в; 3. б; 4. а; 5. е; 6. д.

2. Встановити відповідність народного інструмента до його групи:

1. е; 2. д; 3. г; 4. є; 5. ж; 6. а; 7. в; 8. б.

3. Перелічити жанри українського фольклору:

А) Епічні: дума, історична пісня, балада, співанка-хроніка.

Б) Календарно-обрядові пісні:

- зимового циклу: колядки, щедрівки, засівалки;
- весняного циклу: веснянки, гагілки, гаївки, весняні пісні-ігри, русальні;
- літнього циклу: купальські, петрівчані;
- літньо-осіннього циклу: жниварські та косарські пісні.

В) Родинно-обрядові пісні: колискові, весільні, плачі та голосіння.

Г) Необрядові:

- дитячі ігри та пісні; жартівливі пісні; танцювальні пісні;
- ліричні пісні: родинно-побутові (пісні про кохання, пісні про родинне життя); соціально-побутові (козацькі, рекрутські та солдатські, бурлацькі, кріпацькі, чумацькі, наймитські).

4. Визначити відому пісню за мелодією, вкажіть назву, жанр:

А) «Подоляночка», весняна пісня-гра.

Б) «Ой, на горі та й женці жнуть», маршова козацька похідна пісня.

В) «Ой під вишнею, під черешнею», жартівлива пісня.

5. Визначити жанр пісень: а) історична; б) жартівлива; в) колядка.

¹ Відповіді подані на всі питання та завдання окрім творчого завдання, який може містити багато варіантів відповідей на власний розсуд викладача та учня.

Навчальне видання

Соколова Л. С.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА МУЗИЧНА ТВОРЧІСТЬ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
для учнів другого року навчання з предмету
«Українська та зарубіжна музичні літератури»
музичного відділення мистецьких шкіл

Літературна редакція: Г. В. Бузулан
Коректор тексту та набір нотного тексту: О. М. Мовчан

Підписано до друку 02.09.2019 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 14,65.
Наклад 100 прим. Зам. № 2811

**З питань придбання звертатися
за електронною адресою:
sokolovals1983@gmail.com**

Видавець та виготовлювач:
ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua
info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року